

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Ústav české literatury a komparatistiky

Vilém Trdlica

Bakalářská práce

Postava kněze v české literatuře 19. století

The character of a priest in Czech literature of the 19th century

2017

Vedoucí práce: PhDr. Václav Vaněk, CSc.

Za vedení při psaní bakalářské práce, konzultace a doporučení bych chtěl poděkovat PhDr. Václavu Vaňkovi, CSc., vedoucímu práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 2. 8. 2017

Vilém Trdlica

Klíčová slova

katolická církev, kněz, společnost, národní obrození, 19. století, venkovská společnost, vlastenectví, víra, duchovní život, Karel Václav Rais, Karel Klostermann, Jindřich Šimon Baar

Key words

Catholic church, priest, society, National Revival, 19th century, rural society, patriotism, faith, spiritual life, Karel Václav Rais, Karel Klostermann, Jindřich Šimon Baar

Abstrakt:

Práce analyzuje prozaická díla české literatury 19. století, ve kterých vystupuje postava kněze, a interpretuje pasáže vybraných prací K. V. Raise, K. Klostermanna, J. Š. Baara, I. Herrmanna a B. Němcové. Prózy, které rozpracovávají psychologii postav kněží hlouběji, jsou zasazeny do venkovského prostředí. Kněží v nich vstupují s farníky do různých vztahů i konfliktů. Je tak ilustrován buď obraz tradiční vesnice, nebo naopak její výrazné proměny. V práci je věnován prostor také analýze popisu vzájemných vztahů mezi kněžími. Pro postavu kněze v české literatuře je charakteristické, že s věřícími komunikuje zejména prostřednictvím svého úřadu, ale že často projevuje své sociální citění i nad jeho rámec. Práce dospívá k závěru, že kněz je v české literatuře 19. století vnímán i představován jako postava s převažujícími pozitivními rysy.

Abstract:

The thesis analyzes the prose works of Czech literature of the 19th century, in which a character of a priest appears. The thesis interprets the passages of selected works of K. V. Rais, K. Klostermann, J. Š. Baar, I. Herrmann and B. Němcová. The works of fiction, which elaborate on the psychology of the characters more deeply, are set into rural environment. The priests enter various relationships and conflicts with the parishioners. By that, either a picture of a traditional village is illustrated, or, its profound transformation is depicted. The thesis is also devoted to analyzing the description of mutual relations between priests. For the figure of a priest in Czech literature is typical that he communicates with believers mainly through his office, but that he also expresses his social feeling beyond that. The thesis concludes that, in Czech literature of the 19th century, the priest is generally perceived and depicted as a character with predominantly positive features.

OBSAH

1. Úvod	6
2. Charakteristika postavy katolického kněze na českém venkově v literatuře 19. století	7
3. Reflexe tématu postava kněze v české literatuře 19. století v odborné literatuře	11
4. Proměny venkovské společnosti 19. století a jejich reflexe v literatuře	13
4.1. Absence postavy kněze v próze <i>Babička</i> Boženy Němcové	15
5. Postava faráře Kalouse v románu <i>Západ</i> Karla Václava Raise	17
5.1. Postavy dalších duchovních: Letošníka, Voříška, Čečetky a Prokopa	24
6. Postavy kněží v románu <i>Zapadlí vlastenci</i> Karla Václava Raise	28
6.1. Srovnání postav farářů Kalouse a Stehlíka	30
7. Postava kněze ve vybraných prózách Jindřicha Šimona Baara	32
8. Negativní obraz kněží na venkově	36
9. Kněz ve městě – jeho přítomnost a nepřítomnost jako obraz přítomnosti a nepřítomnosti duchovního života	38
9.1. Městský život jako důvod selhání volby kněžského povolání – povídka <i>Z dobrého srdce</i> Karla Klostermanna	40
9.2. Příklad postavy duchovního v humoristické povídce Ignáta Herrmanna	41
10. Závěr	42
11. Prameny	44
12. Odborná literatura	45

1. ÚVOD

Devatenácté století bylo pro českou společnost a kulturu v mnoha oblastech přelomové, vytvářely se životní normy a styl novodobé české společnosti. Změny se projevíly v oblasti každodenního života, politiky, hospodářství, uměleckého a literárního života a jazykových poměrů. Výjimkou nebyly ani náboženské poměry. Po více než sto padesáti letech formálně stabilní náboženské situace, která se vyznačovala dominancí římskokatolické církve a skrytým životem (působením) protestantské menšiny, přichází zákonem garantovaný náboženský pluralismus jako součást josefínských reforem. Ty současně znamenaly i oslabení vnější moci katolické církve, její podřízení státní kontrole a, což bylo pro kulturu velmi důležité, odstranění či omezení některých vnějškových projevů víry (poutí, procesí, pobožností, svátky).

Do téhož období spadají i první aktivity národního obrození. Do nich se výrazně a významně zapojily i mnohé osobnosti církevního života. Mnoho kněží se vedle pastorační činnosti, často značně omezené různými patenty, začalo věnovat i literatuře. Do literatury vstupují i protestantští duchovní a spisovatelé, kteří nyní mohou lépe veřejně působit a publikovat. S celkovým rozvojem české umělecké scény v devatenáctém století souvisí i rozvoj nových literárních žánrů (román, novela, povídka), zvyšující se počet nakladatelství, rozmach periodického tisku (včetně náboženského), nástup veřejných knihoven a intenzivní spolkový život.

Z mimoliterárních faktorů je důležité zmínit zejména rozvoj měst a stěhování venkovského obyvatelstva do nich, umožněné patentem o zrušení nevolnictví. Tyto skutečnosti vyvolaly změny jak ve společnosti městské, tak venkovské. Novým fenoménem v české společnosti byla také industrializace a celková přeměna ekonomických vztahů, která vyvolala i některé sociální problémy. Na ty pak hledali odpovědi politikové, vědci, publicisté, umělci i kněží.

Jádrem této práce bude analýza pasáží vybraných děl české literatury 19. století, ve kterých postava kněze vstupuje (nebo kde je naopak charakteristické, že nevstupuje) do různých vztahů i konfliktů s vesničany a na kterých můžeme pozorovat buď (idealizovaný) obraz tradiční vesnice, nebo naopak jeho výrazné proměny a to, jak se k nim daný kněz jako reprezentant vesnické společnosti staví. V odpovídajícím kratším rozsahu bude pro srovnání nabídnuta analýza pasáží děl české literatury, ve kterých jde o postavu kněze ve městě.

Doplňující otázku této práce si položíme na základě skutečnosti, že kněz byl reprezentantem katolické církve, která byla zejména ve druhé polovině století obrozenci vnímána jako opora habsburského režimu. Pro rodící se českou národní společnost byl tedy kněz osobou principiálně kontroverzní. Pozornost proto budeme v práci věnovat i tomu, zda, a jak, je ve vybraných dílech tato principiální kontroverze zachycena.

2. CHARAKTERISTIKA POSTAVY KATOLICKÉHO KNĚZE NA ČESKÉM VENKOVĚ V LITERATUŘE 19. STOLETÍ

Pokud usilujeme o analýzu reflexe postavy kněze v české literatuře 19. století, musíme se nejprve pokusit o sestavení určitého modelového konceptu venkovského kněze 19. století. Jistě půjde o určité zjednodušení, ale i to je právě pro naši práci užitečné. Ostatně i v dnešní době (a v českém prostředí) má asi téměř každý svou představu o tom, jak vypadá „typický kněz“. Chceme se tedy pokusit (s vědomím relativnosti všech takových snah) o prezentaci „archetypu“ venkovského kněze. Z církevněhistorického pohledu bude naším hlavním zdrojem práce Jaroslava Kadlece *Přehled českých církevních dějin*.

O kněžích doby národního obrození Kadlec mimo jiné píše, že se někteří věnovali kulturní, spolkové a také literární práci mnohem více než vlastní pastorační činnosti.¹ Všimá si faktu, že vztah veřejnosti v této době ke kněžskému povolání byl takový, že obrozenecká činnost byla často jediným společensky uznatelným důvodem pro to, že někdo je ještě knězem (Kadlec: 223). V literatuře takového kněze představuje např. postava profesora Vydry z Jiráskova románu *F. L. Věk*. S ním se čtenář knihy setkává skutečně pouze na přednáškách či v Krameriově nakladatelství. Je ale nutno dodat, že P. Vydra působil v Praze a ne na venkově. Kadlec dále uvádí, že tento pohled na kněze a i určitá vnitřní krize uvnitř kněžského společenství byly jedním z důsledků josefínských zásahů do církevního života, kdy se někteří duchovní cítili (a možná i oprávněně) státem různě omezováni v kněžském působení a věnovali se raději kultuře, protože tam viděli lepší možnost seberealizace.

Zajímavě se této problematice věnuje Jiří Rak ve studii „Dělníci na vinici Páně nebo na roli národní?“ Rak uvádí, že povinností kněze v 19. století „měla být služba Bohu stejně jako vlasti a národu.“² V tomto ohledu tak Rak potvrzuje výše uvedenou Kadlecovu tezi o „uznatelném důvodu pro to, že kněz je ještě knězem.“ Rak dále poukazuje například na to, jak jsou v soudobých člancích a biografiích o kněžských osobnostech 19. století tito duchovní vykreslováni (cituje z Rybičkovy knihy *Přední křísitelé národa českého*): největší prostor je věnován jejich vlastenecké činnosti a dále jejich vědeckému působení. Pastorační činnosti se Rybička téměř nevěnuje; Rak dokonce píše, že ji „odbyvá obecnými formulacemi“ (Rak: 129).

Vlastenecké úsilí různých kněží vyzdvihují (a jejich duchovní, resp. teologický přínos nezmiňují) také například Jakub Malý a J. L. Turnovský. Malý zde v této souvislosti poukazuje

1 Kadlec, J.: *Přehled českých církevních dějin* 2, Praha, Zvon 1991, s. 223.

2 Rak, J.: *Dělníci na vinici Páně nebo na roli národní?*, in Hojda, Z. a Prahl, R. (eds.), *Bůh a bohové*, Praha, KLP 2003, s. 129.

na fakt, že většina kněží této doby pocházela z venkova, který „dosud uchoval svou národnost neporušenou“ (Rak: 130); rovněž zmiňuje velký ohlas pedagogické činnosti Bernarda Bolzana, který se v 19. století (spolu s Augustinem Smetanou) stal jednou z nejvýznamnějších kněžských osobností, alespoň v dobovém nazírání.

Paradoxní ovšem je, že oba tito kněží byli ze strany církve za svou činnost (zdůrazněme, že nikoli za tu *pastorační*) káráni a Smetana byl přímo exkomunikován. V 19. století tak byli nejznámějšími kněžskými osobnostmi dva duchovní, na kterých ale spočívaly církevní (tzn. podle kanonického práva) tresty. S odkazem na Bolzana se setkáme např. i v jedné Baarově povídce; bude o ní pojednáno v kapitole o J. Š. Baarovi.

Martin Gaži nazval kapitolu o římskokatolických kněžích v 19. století (v publikaci *Náboženství v 19. století*) příznačně: „Katoličtí kněží mezi barokem, osvícenstvím, klasicismem a vlastenectvím“.³ Věnuje se zde zejména tomu, jakým způsobem se v působení a tvorbě některých kněží projevoval synkretismus výše uvedených konceptů. Barokní zbožnost v 19. století zcela nevymizela, zejména z venkova ne. Myšlenky osvícenství a klasicismu v českém katolicismu pak Gaži spojuje s ohlasem francouzské revoluce. Ačkoliv byla tato revoluce značně antiklerikální a proticírkevní, některé její myšlenky poté, jak Gaži píše, „v plodné symbióze“ koexistovaly jak s vlastenectvím, tak s rezidui barokní zbožnosti. I v této práci je zmíněna osobnost kněze Stanislava Vydry; ten je uváděn jako „popularizátor jak racionalistické vědy, tak patriotického odkazu baroka“ (Gaži: 26).

Josefinské změny nejen v duchovním životě a církevním uspořádání měly velký vliv, i když nejsou předmětem této práce. Lze mít za to, že velký rozmach literatury s venkovskou tematikou v devatenáctém století, zejména v jeho druhé polovině, je úzce spjat s hlubokými společenskými změnami na českém venkově. Zrušení nevolnictví umožnilo obyvatelům cestovat, a toho mnozí využili a odstěhovali se do měst za prací v rozvíjejícím se průmyslu a také odcházeli do zahraničí.

Po přibližně dvě stě let trvajícím takřka neměnném životě české vesnice nastává doba její proměny, což se pochopitelně stalo předmětem časté literární reflexe. Některá díla usilovala o určitou konzervaci ideálů českého venkova (Holečkovi *Naši*, některé Baarovy prózy), jiná zachycovala osudy lidí, kteří z venkova odešli, jiná ekonomický vzestup a pád tradiční společnosti (dílo K. Klostermanna) a jiná se začala zaměřovat na individuální osudy venkovanů a psychologické vykreslení jejich osobnosti.

Můžeme tedy shrnout, že období velkého literárního zájmu o český venkov a jeho obyvatele paradoxně koreluje s dobou, od které se podíl urbanizace začal výrazně zvětšovat, a od které

³ Gaži, M.: *Katoličtí kněží mezi barokem, osvícenstvím, klasicismem a vlastenectvím*, in Nešpor, Z. R. (ed.), *Náboženství v 19. století*, Praha, Scriptorium 2010, s. 25.

tradiční uspořádání společnosti úzce navázané na náboženský život a liturgický rok začíná mizet a s tím se proměňuje i úloha kněze na vesnici a jeho postavení.

O výzvách (mj. o urbanizaci), kterým katolicismus 19. století čelil, píše Zdeněk R. Nešpor v knize *Náboženství na prahu nové doby*, konkrétně v kapitole „Nové symboly – stát, národ, pokrok.“⁴ Zmiňuje zde např. nástup sekulárních institucí (spolků) na místo církevních bratrstev, ekonomické zájmy (sem by patřilo i stěhování se za prací). Náboženství je tedy postupně odsouváno do privátní sféry a na jeho místo jako integračního prvku společnosti nastupuje vlastenectví (Nešpor: 217). Na venkově se tyto změny samozřejmě projevovaly mírněji a jistě se zpožděním, ale i tam k proměně struktury vesnického společenství dochází.

Kněz může být v rámci tradiční vesnické společnosti charakterizován jako jedna z „trojlístku exponovaných osob“, které řídí život v obci, totiž farář – učitel – starosta. Osobně jej znají všichni vesničané, každou neděli jej vidí v kostele (někteří i denně), neboť kromě občasných poutí jinam na bohoslužby nechodí. Protože kněží byl dostatek, nemuseli se tak často stěhovat z farnosti do farnosti a mnozí tak zůstávali na svých farách až do smrti. Tudíž stejný kněz oddal určitý mladý pár, pokřtil všechny jejich děti, ty pak učil ve škole náboženství a připravil je na první svaté přijímání. Když tyto děti vyrostly, ženily se a vdávaly, jejich svatbám předsedal často opět stejný kněz, stejně jako pohřbu jejich rodičů.

Pozice kněze v obci byla tedy pevně fixována, jak společensky, tak temporálně. Vedle této základní pastorační činnosti se kněží věnovali i činnosti hospodářské; nemluvíme jen o obligátním chovu „farních“ hospodářských zvířat, ale spoluzakládali také různé obecní záložny, spolky a účastnili se zasedání obecní rady (připomeňme knihu Aloise a Viléma Mrštíkových *Rok na vsi*).

Z pohledu literární reflexe jsou ale nejzajímavější osobní vztahy mezi farářem a jeho věřícími (tehdy takřka celou obcí). Různé spory, přátelsky i nepřátelsky naladěné debaty o obecních záležitostech, konflikty mezi rody a rodinami, ve kterých se farář pokoušel intervenovat, problematika nemanželských dětí, otázka neprovdaných matek, existence tajných nekatolíků ve vsi, pověrčivost vesničanů a samozřejmě pomluvy o „panu faráři a farní hospodyně“ ovlivňovaly soužití faráře a vesnice často mnohem výrazněji než vlastní náboženský život; mimo jiné proto, že ten byl často poměrně formální a byl prožíván spíše v rytmu automatiky kalendáře než prostřednictvím vnitřní reflexe a kontempace. To někdy platilo i o duchovních; o formálnosti náboženského života píše rovněž Rak ve své studii (Rak: 133).

Z titulu svého postavení je tedy venkovský kněz 19. století postavou, která stojí ve středu venkovské společnosti (komunity), a to z titulu *formální důležitosti* svého postavení: bez kněze nejsou křtiny, svatby, pohřby atd. Současně ale kněz stojí i na okraji této společnosti, a to z důvodu

4 Nešpor, Z. N.: *Náboženství na prahu nové doby*, Ústí nad Labem, Albis international 2006, s. 216.

specifičnosti svého postavení: žije v celibátu, téměř vždy pochází z jiné vesnice či dokonce z jiného kraje a často se věnuje činnostem či zálibám, kterým se ve vesnici nevěnuje nikdo jiný. Na okraj společnosti jej dále může stavět nedůvěra mezi ním a farníky, případně také ale on sám svou povahou. V literatuře této doby (zde zejména u Baara, Klostermanna nebo Raise) se setkáváme se zástupci duchovních, kteří se nacházejí v různých vztazích k vesnické společnosti; najdeme v ní jak situace, kdy je soužití kněze s vesničany dobré (tj. kněz stojí *ve středu společnosti*) i konfliktní (tj. kněz stojí *na okraji společnosti*).

3. REFLEXE TÉMATU POSTAVA KNĚZE V ČESKÉ LITERATUŘE 19. STOLETÍ V ODBORNÉ LITERATUŘE

Můžeme konstatovat, že starší odborná literatura se tématu postavy kněze v české literatuře 19. století rozsáhleji nevěnuje. Bohatší je až novější literárněvědná i historiografická reflexe, a to zejména práce Martina C. Putny v oblasti literární historie a poté práce Jaroslava Kadlece a Zdeňka R. Nešpora v oblasti historiografické.

Tvorbu Aloise Jiráska podrobně analyzuje Jaroslava Janáčková v práci *Alois Jirásek*, vydané v roce 1987 v edici Odkazy pokrokových osobností naší minulosti. V kapitole Občan a reformátor Havlovický se Janáčková věnuje analýze románové kroniky *U nás* a také rozebírá hlavní postavu knihy, kněze Havlovického a jeho interakce s ostatními postavami knihy. V kapitolách o románu *F. L. Věk* se Janáčková analýze kněžských postav nevěnuje. I v kapitolách o románu *Temno* je postavě pátera Koniáše věnován minimální prostor.

Románu *Západ* a postavě faráře Kalouse se Janáčková věnuje (asi v rozsahu jedné strany) v kapitole o Karlu Václavu Raisovi v knize *Česká literatura 19. století. Od Máchy k Březinovi*.

Tematice národního obrození se věnuje Vladimír Macura v knize *Znamení zrodu a české sny*. V této publikaci, nesoucí podtitul „České národní obrození jako kulturní typ“, Macura hned v úvodu konstatuje, že „odborná literatura, která se národním obrozením zabývá, je již téměř nepřehledná.“⁵ V úvodu také Macura jmenuje různé vědní obory, které se národním obrozením zabývají, jako dějiny, filozofii, estetiku apod. Nezmiňuje se ale o církevních dějinách a teologii. Pokud projdeme názvy kapitol v knize *Znamení zrodu*, ani jedna svým názvem neodkazuje na boha, náboženství nebo církvev (jakoukoli). Obdobně je tomu i v druhé části knihy, v „Českém snu“, jehož kapitoly se zabývají různými aspekty národního obrození. Kněžími (a potažmo jejich reflexí v literatuře) se ale žádná z těchto kapitol jako hlavním tématem nezabývá.

Na rozdíl od předchozích publikací je kniha Martina C. Putny *Česká katolická literatura 1848 – 1918* publikací, která se věnuje nejen duchovní literatuře (tj. knihám, u kterých převažuje duchovní, katolická tematika), ale rovněž se občas dotýká i duchovní tematiky přítomné v dílech ostatních autorů. Krátkou kapitolu věnuje Beneši Třebízskému, venkovskou prózu (a rovněž K. V. Raise) zmiňuje v kapitole o Baarovi. Románu *Západ* věnuje Putna pouze jednu větu v kapitole o novoromantismu přelomu století.

Jedním z důvodů, proč je tematice postavy kněze v české literatuře (nejen) 19. století věnován v odborné literatuře spíše menší prostor, může být skutečnost, že se v předlistopadové

5 Macura, V.: *Znamení zrodu a české sny*, Praha, Academia 2015, s. 9.

době jednalo o spíše nežádoucí téma vzhledem ke spojitosti této tematiky s církevními dějinami a s křesťanstvím vůbec, a pravděpodobně by mělo velmi omezené publikační možnosti.

4. PROMĚNY VENKOVSKÉ SPOLEČNOSTI 19. STOLETÍ A JEJICH REFLEXE V LITERATUŘE

Dobrym příkladem, jak lze ilustrovat proměny života na venkově a také celkové uspořádání venkovské společnosti ve druhé polovině 19. století, je zobrazení postav kněží v díle Karla Václava Raisa a Karla Klostermanna. První z nich zasazuje svá díla do (stále ještě) tradiční venkovské společnosti, která je takřka výhradně agrární. Zejména v jeho románu *Západ* může čtenář velmi zblízka pozorovat v podstatě neměnný společenský řád české vesnice 19. století, kde učitel a farář jsou společensky nejvýznamnějšími a nejexponovanějšími osobami a jsou i hlavními postavami knihy. I touha starého faráře Kalouse dožít a zemřít na faře, kterou dlouhá léta spravoval, a jeho nechuť se stěhovat jinam (byť do sousední obce) je důkazem stále ještě omezené mobility venkovských obyvatel. Snad i určité rigidity, ale Rais použitím realistického a neutrálního stylu nevyjadřuje kritiku této společnosti; na druhé straně, je vzdálen i apoteózy „čistého nezkaženého venkova“, prezentuje spíše obraz venkova, ne rozbor.

Karel Klostermann se ve své tvorbě naopak zaměřuje na rapidně se proměňující společnost. Také on popisuje venkov, dokonce mnohem odlehlejší než je venkov Raisův, ale jeho venkov již není tradiční. Společenské uspořádání je ovlivňováno spíše ekonomickým statutem obyvatel. Zajímavé je povšimnout si toho, jak Klostermann ústy postavy svého románu *V ráji šumavském*, starého dřevaře Seppa, popisuje rozdíl mezi obyvateli Šumavy a českých podhorských vesnic, totiž to, že si nerozuměli kvůli dialektu, kterým se na horách mluvilo.⁶ Jako by tu Klostermann odkazoval i na obecnější rozdíly mezi těmito dvěma oblastmi.

Rovněž zemědělské práce, hlavní zaměstnání venkovanů, v životě postav Klostermannova románu ustupují úplně do pozadí, nahrazují je jiné druhy ekonomických aktivit (dřevařství, obchod, začínající průmyslová výroba) a v případě rodiny statkáře Podhamerského se zanedbávání a odbývání zemědělských prací stane i jednou z příčin jejího úpadku. Dodejme, že i zde se Klostermann, opět ústy Seppa, staví na stranu tradiční společnosti.

Největší rozdíly ale nalezneme v náboženském životě, který se na Šumavě stává vlažnějším. Postavy kněží zde nejen že nejsou důležitými personami, ale jsou takřka nepřítomné. Hovoří se o nich pouze zprostředkovaně a žádného neznáme jménem. Z tohoto „nového venkova“ kněží téměř mizí. Nábožensky nejaktivnější postavou je opět Sepp.

První zmínka o kněžích v románu *V ráji šumavském* je sice hned v první kapitole, jakoby příznačně se ale netýká duchovního života, ale peněz: „A páni páteři dostávali štoly (poplatek

6 Klostermann, K.: *V ráji šumavském*, Praha, Jos. R. Vilímek 1941, s. 101.

za kněžské úkony, pozn. aut.), o jakýchž se jim předtím ani nezdálo [...]. Křtin zvláště bylo mnoho, třeba oddavky nepředcházely“ (Klostermann 1941: 9). V první zmínce o duchovních Klostermann zdůrazňuje to, jak se za ekonomického rozkvětu Šumavy dařilo i kněžím, ale po materiální stránce. Duchovní život obyvatel, ilustrovaný jejich lhostejným postojem ke svatbám, které jsou z hlediska katolické nauky svátostí, spíše upadá.

Další zmínka o kněžích je až v páté kapitole. Zazní z úst starého Seppa, který mluví se svým vnukem Václavem, a porovnává dřívější časy se současnou dobou: „Se svými kněžími jsme žili ve shodě, bývali nám radou ve všem dobrém a užitečném... Teď prý jim najednou nemáme věřit...!“ (Klostermann 1941: 101). Sepp zde spojuje úpadek duchovního života (a i osobního vztahu mezi věřícími a duchovními) s proměnou šumavské společnosti.

Stručná zmínka o místním faráři v Rehberku je v osmé kapitole, kde je vzpomenut spor mezi podučitelem Slivkou (který velmi kontrastuje s Čermákem z Raisových *Zapadlých vlastenců*) a řídícím učitelem, a ve kterém se farář zastal Slivky. Ten poté Slivkovi domlouvá, aby neodcházel ze zaměstnání ve škole a nestěhoval se k Podhamerskému. V deváté kapitole Klostermann píše, že se Slivka „vyhýbal lidem a zejména rehberskému faráři, jehož se bál jako svého špatného svědomí [...]“ (Klostermann 1941: 173). Při těchto zmínkách o rehberském faráři a Slivkovi není nikdy použito přímé řeči (zdůraznění absence osobního kontaktu). Slivka nejen že duchovně příliš nežije (na pouti v Kašperských Horách je pozornost věnována jeho sporu s Michlem, mj. Slivka není nikdy zachycen při modlitbě), ale farář se dokonce podvědomě vyhýbá.

Poslední a vlastně jediná scéna přímého kontaktu kněze s věřícími je v desáté kapitole, kdy Podhamerského dcera Rezla nechce nechat zavolat kněze ke svému umírajícímu muži, starému pilaři Gregerovi: „Lidé na Kvildě tvrdili, že hříšné této ženě běželo o to, aby umírající manžel nevyzradil panu faráři všecok ten kal jejího života, aby snad dokonce neodvolal darovací listinu“ (Klostermann 1941: 233). Přítomnost kněze je na rozdíl od tradiční venkovské společnosti Raisova typu nejen postradatelná, ale dokonce přímo nežádoucí. Farář přijde až po nějaké době: Greger je v bezvědomí a obdrží rozhřešení bez zpovědi. „Několik káravých slov, jež pronesl odcházející kněz, snesla bez protestu, a v duchu se smála, ač se tvářila bůhvíjak dojatou“ (Klostermann 1941: 233).

Rezla tedy kněze nejen že nechtěla zavolat, spíše jej strpěla, a z jeho kritiky (která mířila na ni) si nedělala nic. Její respekt vůči knězi byl tedy téměř nulový. Rezlin postoj nebyl nijak výjimečný; přestože ji ostatní pro její chování kritizovali, v dané situaci se, jak píše Klostermann, spokojili s „akademickým zhrozením“ (Klostermann 1941: 232).

Postavy v Klostermannově románu *V ráji šumavském* buď s kněžími nejsou ve styku vůbec (Nanny, Podhamerský a většina dalších), nebo se jim vyhýbají (Slivka), nebo je nerespektují (Rezla). O kněžích jsou zmínky jen letmé, žádného neznáme jménem. Pozitivně se o vztahu

duchovních a věřících vyjadřuje jen Sepp, ale i ten má na mysli dřívější stav, nikoli soudobou šumavskou společnost.

V Klostermannově tvorbě nalezneme ale i doklad užšího kontaktu duchovního s věřícími. Jde o scénu z jeho románu *Kam spějí děti*, příznačně situovaného do doby krize, která následovala po hospodářském rozmachu na Šumavě. V této scéně v šestnácté kapitole hovoří Marie Podílská s farářem o pohřbu svého syna Fricka, který byl psychicky nemocný a oběsil se, tedy spáchal sebevraždu: „Jedna jediná myšlenka poháněla vpřed ubohou matku: pro smilování boží prosit pana faráře, aby neodepíral synu samovrahovi křesťanského pohřbu [...].“⁷

Ač bylo jinak v té době zvykem, že sebevrah nesměl být pohřben na hřbitově a nesmělo se mu dostat křesťanského pohřbu, farář pozůstalé matce vyhoví. Vlídne s ní hovoří a vychází jí vstříc; poukazuje na to, že zemřelý nevěděl, co dělá, a hříchu se tedy nemusel dopustit: „Bůh vás posilní. Ten hoch pozbyl rozumu; jak, že můžete za to míti, že spravedlivost božská tresce za činy vykonané v nepřítčtosti? [...] A kázat o tom budu v neděli, aby vás lidé nechali na pokoji a nesoudili, kde soudit jim nepřísluší“ (Klostermann 1921: 251). Dodejme, že současný kodex kanonického práva, platný od roku 1983, se na dané situace dívá podobně jako onen farář, totiž že direktivně nezapovídá pohřeb sebevrahům, kteří nemají dostatečné užívání rozumu (CIC, Kánon 1184).

Pro interpretaci tohoto Klostermannova románu je ale více než teologická stránka věci zásadnější to, že oproti románu *V ráji šumavském* je zde zachycen kněz v úzkém kontaktu s farnicí, promlouvá i v přímé řeči. Ovšem ani jeho neznáme jménem a jinde v knize se (kromě pohřbu zesnulého) již v ději neobjevuje. Klostermann nezmiňuje, že by se některý z kněží prohabsbursky orientoval nebo že by jej tak farníci vnímali.

4.1. Absence postavy kněze v próze *Babička* Boženy Němcové

V rámci reflexe české literatury 19. století nemůžeme opominout prozaické dílo Boženy Němcové, zejména její prózu *Babička* a to, jakým způsobem jsou v ní zobrazováni kněží. Ihned na úvod musíme poznamenat, že téměř vůbec až vůbec. Ve čtvrté kapitole *Babičky* je popisována atmosféra neděle, kdy babička jde s rodinou na mši.⁸ O knězi zde ale není zmínka. Babička, která na vesnici zná hodně lidí a hovoří s nimi, nikdy nemluví s žádným knězem, ani žádného kněze nezmiňuje v rozhovoru s ostatními.

⁷ Klostermann, K.: *Kam spějí děti*, Praha, Jos. R. Vilímek 1921, s. 241.

⁸ Němcová, B.: *Babička*, Praha, L. Mazáč 1926, s. 32.

Ve čtrnácté kapitole se objevuje zajímavá postava Jiřího, syna sousedky Novotné. Zvláštní je tím, že se měl stát knězem (dokonce se zmiňuje, že se k němu lidé chovali jako ke knězi, ačkoliv on ještě žádným nebyl), ale knězem se nestal. Měl být odveden na vojnu v Kladsku; a skutečně se později vojákem stal (Němcová: 212). Třetí zmínka o nepřítomnosti kněze v Babičce je v osmnácté kapitole, která popisuje babiččin pohřeb. Za rakví šlo množství lidí, ale opět není výslovně zmíněn kněz (Němcová: 286).

Je velmi pravděpodobné, že v průvodu kněz šel. Němcová ho ale do svého popisu nezahrnula, což má pro literární analýzu význam. Zejména s ohledem na to, jakým způsobem se Božena Němcová ve svých dílech vztahovala k víře a k církvi (kterou kněz reprezentuje), předpokládáme, že postoj Boženy Němcové vůči církvi a organizovanému náboženství vyznívá jako skeptický až negativní. V tomto světle se pak nepřítomnost kněze v *Babičce* nejeví jako tolik překvapivá. Němcová sice popisuje babiččinu osobní zbožnost, ale popisu organizované religiozity se vyhýbá. Obraz kněze tedy v galerii *Obrazů z vesnického života* chybí; nedá se ovšem říci, že by ona galerie byla nekompletní, neboť nebyl ani zamýšlen.

5. POSTAVA FARÁŘE KALOUSE V ROMÁNU *ZÁPAD* KARLA VÁCLAVA RAISE

Jedním z nejvýznamnějších prozaických děl české literatury 19. století, ve kterých je hlavním protagonistou kněz, je Raisův román *Západ*. Tato próza nejen zachycuje konec života venkovského faráře Kalouse, ale detailně popisuje i jeho kněžské spolubratry; velkou pozornost věnuje i popisu všedního života na české vesnici konce 19. století. V této kapitole se budeme věnovat rozboru charakteristiky postavy faráře Kalouse, jeho vztahu k ostatním kněžím a zejména jeho interakci s vesnickým prostředím, ve kterém se pohybuje, včetně finančních starostí. Vzhledem k tomu, že sám Rais nazval svůj román „pohorským obrazem“, zaměříme se také na analýzu toho, jak je v knize postava kněze idealizována nejen jeho okolím, ale i obecnou představou, jak má „typický kněz“ vypadat.

Kromě faráře Kalouse jsou dalšími kněžskými postavami v románu *Západ* farář ze sousedních Přílep Vendelín Čečetka, ke kterému se má Kalous v závěru knihy stěhovat, a potom Kalousovi kaplani Letošník a Voříšek. Než budeme analyzovat tyto tři literární postavy a jejich vzájemnou interakci, bude jistě vhodné zmínit, že první kapitola knihy popisuje pohřeb skalského faráře Jana Duchoně, Kalousova kolegy a přítele. Na cestě zpět domů, do Studence, se Kalous setkává s Čečetkou. Právě Čečetkova postava je zajímavá tím, že v první kapitole doprovází Kalouse z pohřbu jiného kněze, následně mu nabídne bydlení na své faře a nakonec je přímým svědkem Kalousovy smrti. Rais tak zdůraznil důležitost přátelství mezi kněžimi (mezi Kalousem a Čečetkou nejsou žádné osobní konflikty) i provázanost jednotlivých kněžských osudů, tj. kněží nejsou jen spjati s obcí, kde slouží, ale i mezi sebou navzájem.

Studenecký farář Antonín Kalous je v Raisově románu *Západ* popisován především jako velmi skromný kněz, který chce zůstat na své faře až do smrti a nechce odejít do penze, cítí se svázán se svou obcí: „Miláčkové, až studeneckého faráře [...] ponesou ke hrobu, zvony budou zpívat: 'Nic neměl – nic neměl!'“⁹ Jeho fyzický vzhled je popisován takto: „Teď ho byl teprve trošínek! Kvadrátek si držel na prsou a hlava, v poměru k sešlému tělu veliká, skláněla se hluboce. Bylo na ní ještě hojně hustých, dozadu krásně sčesaných, žlutavě bílých, lesklých vlasů“ (Rais 1976: 9).

Na několika místech knihy je zdůrazněno farářovo stáří, jeho obtíže s chůzí: „...sloužil již jen mariánskou mši, protože nohy dlouho nevydržely a že málo viděl. Sloužil ji bez brejlí, uměť ji dokonale z paměti“ (Rais 1976: 60). I Kalousův liturgický oděv, starý ornát, na němž byly květy „vybledlé, jako když při pozdním podzimku listí ztrácí poslední barvu, na dolním konci se ohýbal

⁹ Rais, K. V.: *Západ*, Praha, Vyšehrad 1976, s. 15.

a třepil“ (Rais 1976: 60) koresponduje s věkem svého majitele, stejně jako studenecký kostel, který Rais nazývá „obstarožním“ (Rais 1976: 60).

Kalous poměrně často hovoří o svém pokročilém věku, o těch, kteří zemřeli, a zmiňuje i svou blížící se smrt. Musíme však poznamenat, že se nejedná ani o výčitky nad vlastním stářím, spíše lze z jeho slov vycítit smířenost s osudem, možná i trochu fatalismu. Kalous se také nechlubí věkem, zůstává skromný. Jeho věk devadesát dva let je zmíněn až na samém konci knihy, stejně jako to, že byl nejstarším knězem v diecézi.

Na začátku sedmé kapitoly popisuje Rais Kalousovy zdravotní potíže – bolesti v nohou, o kterých se kněz téměř familiárně vyjadřuje jako o „kvičalkách“, přitom se nedá označit za bolestínského člověka, za hypochondra. Na svou hospodyni je ale přísnější a o její zdraví (stejně jako i o zdraví jiných postav) má starost. Ve stejné kapitole je také zachycen rozhovor faráře s lékařem. Zde je v kontrastu představen farářův optimistický, smířlivý a nekonfliktní pohled na svět; lékař je naopak skeptičtější a k veřejným událostem (baví se s farářem o novinách a národních otázkách) kritičtější (Rais 1976: 125). Jejich rozhovor, který ilustruje možná trochu naivní optimismus starého, humanisticky orientovaného kněze a skeptický realismus lékaře, by se dal přirovnat k debatám lékárníka Homaise z Flaubertova románu *Paní Bovaryová* s místním farářem, jen s tím rozdílem, že Homais je o poznání skeptičtější a zcela antiklerikálně naladěný.

Následující kapitola zachycuje Kalousův stav čtyři týdny po smrti jeho sestry a hospodyně Kristinky, navíc v den, kdy se po delším pobytu na lůžku dozví o tom, že pošel jeho pes Brouk, kterého měl rád. Mohli bychom očekávat, že bude Kalous zdrcen, otřesen, ale není tomu tak, vzpomíná sice na sestru, ale jeho pohled na život a smířenost s osudem mu zůstaly, dokonce za chvíli poté dokáže uklidňovat paní řídící, která dostala psaní od syna, který je nemocný a ona jej má jet navštívit. Když jej poté stejný den navštíví řídící učitel Pondělíček, Rais jejich setkání vykresluje tak, že čtenář nabývá dojmu, že Pondělíček je snad starší než Kalous: „Teskliv pozoroval, že řídící v těch nedělích, kdy farář málo věděl o světě, velmi zestaral. Šedý domácí kabát zle na něm visel a nad ušima řídící velmi zbělel“ (Rais 1976: 143).

Kalous se v této scéně (a i v celé osmé kapitole) jeví jako sice starý, ale neobyčejně houževnatý člověk, který i přes handicap svého stáří a nemoci je odolnější než mladší lidé kolem něj; dokonce je jim oporou, alespoň slovem. Na konci kapitoly se Kalous setkává se svým kolegou, farářem Čečetkou z Přílepu a jdou spolu na kratší procházku. I když je tón jejich konverzace veskrze optimistický, uzavírá Kalous kapitolu slovy „tak vidíte, všechno se kolem mne ztrácí“ (Rais 1976: 155).

Studenecký farář má svým způsobem pravdu – i přes své stáří a zdánlivou slabost zůstává pevnou oporou pro lidi okolo sebe; jeho postava je v této kapitole prezentována jako syntéza

optimismu, vědomí vlastní smrtelnosti a snahy povzbudit a potěšit lidi okolo sebe, často mladší než on.

Devátá kapitola románu *Západ* začíná popisem rozhovoru faráře Kalouse se starým Vondráčkem, starostovým otcem, který mu mezi řečí (a dokonce se „suchým smíchem“) sdělí, že dva obyvatelé vesnice, švec Kubla a tkadlec Mrkvička, zemřeli. Kalous je tím otřesen a reaguje slovy: „Pane na nebesích – stáda ubývá a pastýř nic neví! Pěkný pastýř!“ (Rais 1976: 156). Z toho vyplývá, že starost o sousedy, o tom, jak se jim vede, být účasten jejich starostí, je pro Kalouse důležitou, nenahraditelnou součástí jeho kněžské služby.

To, že vzhledem ke svému podlomenému zdraví mezi lidmi být nemůže, nese Kalous těžce. Myslí si: „Známi odešli za Kristinkou – dívají se na mne, jak tu čekám, ruce spínám ubohý – nemožný –“ (Rais 1976: 157). Tato farářova věta odráží farářovo rozpoložení mysli, které je téměř barokní, respektive Rais volí pro vyjádření Kalousových myšlenek obraty, které jsou charakteristické pro barokní literaturu; popisuje úděl člověka jako čekání na nevyhnutelnou smrt, metaforické slovní spojení *ruce spínám* odkazuje na všudypřítomný duchovní rozměr života a slova *ubohý* a *nemožný* (obdobně jako například u Bedřicha Bridela) jsou charakteristická pro vyjádření kontrastu mezi pozemským lidským údělem a věčností.

Ve stejné kapitole, o několik odstavců dále, se farářovo rozpoložení opět změní, jak to v románu můžeme pozorovat již několikrát, a během rozhovoru se školním inspektorem Vosykou, který přijel do Studence do školy vedené Kalousovým dobrým přítelem Pondělíčkem, projevuje Kalous až překvapivou energii, s níž hájí Pondělíčkovy kvality a jeho důvěryhodnost. S inspektorem hovoří zejména o incidentu, který měl Pondělíček na svém minulém působišti a který stál za tím, že byl řídicí učitel přeložen právě do školy ve Studenci. Rais popisuje rozhovor tak, že „stařec mluví již sípavě a že chvilkami sotva dechu popadá“ a „farář [...] byl unaven, ale sebral všecku sílu“ (Rais, 1976: 162).

Kalous také inspektora prosí, aby dopomohl Pondělíčkovu k lepšímu místu blíže města. Tato scéna by neměla být interpretována tak, že Kalous je člověk, který shání pro druhé protekci a který se s inspektorem baví jen kvůli tomu. Scéna naopak ukazuje – ostatně jako celý kontrast mezi první částí kapitoly (kdy je farář sklíčen a uvažuje o konečnosti života) a jejím koncem – Kalousovu povahu: pokud jde o něj samotného, nežádá ničeho a myslí na konec života, ale pokud může (například i s využitím toho, že ho druzí znají a věří mu) pomoci druhým, udělá to, i když ho to fyzicky vyčerpává a stojí mnoho sil.

V desáté kapitole Raisova románu *Západ* je hlavním tématem setkání faráře Kalouse s jeho synovcem, bohoslovcem Prokopem. Ten přichází navštívit svého strýce po prodělané nemoci. Setkání Kalouse a Prokopa (který je v knize častěji nazýván Prokúpkem) popisuje Rais takto:

„Přišel jsi potěšit starého člověka – díky, díky – “ a stará hlava se chvěla na mladých prsou, jež vetché ruce objímaly“ (Rais 1976: 169). O dvě strany dále ale Rais podává další obraz setkání těchto dvou postav, mnohem zajímavější, odehrávající se následujícího rána: „Tiskna mladíkovi ruku, přimhouřenýma očima mu hleděl do tváří – – Teď, při slunečním světle, viděl, jak zbledly i zhubly a také postava že zchátrala. Mráz mu projel tělem“ (Rais 1976: 171).

Starý farář Kalous je konfrontován s tím, že mladý bohoslovec, který jej vlastně má nahradit v kněžské službě, je po nemoci vyčerpaný, že i na něm se projevuje chřadnutí těla (tedy nejen na něm, na starci). Kalous je tu opět vyobrazen sice jako starý člověk, ale opět je vyzdvížena jeho houževnatost a odolnost v protikladu vůči mladším lidem, kterým se také nevyhýbají nemoci a úbytek sil.

Za zmínku stojí scéna ze stejné kapitoly, kdy farář Kalous sedí u stolu s bohoslovcem Prokopem, s řídícím učitelem Pondělíčkem a dalšími postavami:

„Ale pij, vždyť nic nepiješ!“

„Piju, pane strýčku!“

„Jako konipásek! Ach, když já jsem byl v tvých letech!“

Všichni se zasmáli.

„Nic se nesmějte – nic!“ durdil se farář.¹⁰

Farář Kalous, ač ze všech nejstarší, má v této scéně zdaleka nejlepší náladu, a dokonce žertuje s Prokopem o pití alkoholu, tedy o věci, se kterou by podle „tradiční představy, jak má kněz vypadat“ neměli duchovní být příliš spojováni. Kalous je velmi skromný a v žádném případě se o něm nedá říci, že by byl příznivcem pití, ale, jak tato scéna ukazuje, není suchým člověkem bez humoru. Naopak, zažertovat mu nedělá problém, protože dobře ví (a ostatní postavy také), že se ho problém pití vůbec netýká.

Na konci kapitoly se v ději objeví kaplan Letošník, který přijel z Chvaletic, kde nyní působí. Kalous mu psal dopis, aby jej navštívil ve Studenci. Kalous s Letošníkem hovoří o farářově odchodu na odpočinek. Kalous se s těžkým srdcem rozhodne požádat o penzi, ale ne kvůli svému pohodlí, záleží mu na tom, aby vesnice, kde působí, měla faráře, který bude mít dostatek fyzických sil, aby se mohl věnovat duchovním potřebám farníků: „Pane bratře, chci mít pokoj duše, osada nesmí trpět. Potřebují rady – já jim jí nedám. Umírají, a já o tom sotva zvím. Protože je mám rád – půjdu!“ (Rais 1976: 183). Zde se rovněž projevuje Kalousova starost o druhé: chce dožít jako farář v obci, na kterou je zvyklý a kterou má rád, ale pro dobro druhých je ochoten se toho vzdát.

Jedenáctá kapitola Raisova románu *Západ* pojednává o Kalousově definitivním rozhodnutí odejít z aktivní kněžské služby na odpočinek. První, s kým o svém odchodu do penze mluví, je jeho

10 Rais 1976, s. 170.

hospodyně Rézinka. Ta mu odchod rozhodně nevyvrací a spíše jej povzbuzuje, aby se na penzi odstěhovali do Jičína. Druhý den o tom Kalous hovoří s Pondělíčkem. Ten mu naopak penzi rozmlouvá a dokonce trochu pochybuje o jeho úsudku: „To není možná – to není možná – zas to pana faráře přejde – stesk ho chytil, lítost, a dětinský je. Uvidíme, zas to přeletí všecko!“ (Rais 1976: 187). Farář mu opáčí poměrně logickou a bezprostřední větou: „Dřív mi každý přál odpočinku, a teď byste zrazovali?“ (Rais 1976: 187).

Kalous se poté několik dalších dní věnuje přemýšlení o místě, kam by se mohl odstěhovat, Rais to dokonce popisuje jako „ze všeho bylo patrné, že mu to myšlenkové hledání nového bydla působí radost“ (Rais 1976: 188). Kalouse poté navštíví farář Čečetka ze sousedních Přílep a navrhně mu přestěhovat se k němu na faru. Kalous i Rézinka jeho nabídku přijmou, ale poté se starého faráře zmocní smutek, loučí se s kostelníkem Vejpalou i s Pondělíčkem, ale to jej činí ještě smutnějším: „Jak den za dnem ubíhal, žalu starcova přibývalo. [...] Ale nikomu se nezmínil, neposteskl, aby neříkali, že sám dřív tolik naléhal, ale teď že se mu nechce [...]“ (Rais 1976: 195). Kalous ví, že má chatrné zdraví a že by měl odejít do penze (i s ohledem na sebe) a nechce působit druhým starostí, ale zároveň je mu lidsky smutno a nechce se rozloučit s vesnicí, kde prožil celý svůj kněžský život.

Na konci kapitoly se Kalous dozví, že jeho kaplan Voříšek byl jmenován farářem v jiné farnosti a že řídící učitel Pondělíček odchází do nového působiště do Vlastiboře. Kalous ještě chce odsloužit (poslední) mši svatou v kostele, ale není mu dobře, kostelníkovi řekne: „Přece nepůjdu, Matěji – nedokázal bych to, ornát bych snad už neunesl“ (Rais 1976: 196).

Jako by si Kalous uvědomil vpravdě tíhu své kněžské služby, která se chýlí ke konci. Rozhodne se neodsloužit mši ve snaze vyhnout se nostalgii a smutku, které by na něho mohly v kostele dolehnout. Když mu je poté před polednem doručen telegram, který potvrzuje jeho odchod do penze (poslal jej Prokop), nyní již emeritní farář reaguje slovy: „Konec – konec“ a dodává: „dobře – dobře, půjdeme – poručeno Bohu!“ (Rais 1976: 196).

Tato kapitola, která se věnovala téměř cele Kalousovým úvahám (a pochybám) o jeho odchodu do důchodu, končí příznačně obratem „poručeno Bohu“. Kalous je knězem a rozhodnutí o tom, že musí odejít, přijímá jako projev boží vůle, čímž se projevuje jeho skromnost – a také pevná víra.

Dvanáctá kapitola románu je ze všech nejkratší, tvoří ji sotva čtyři strany textu. Kalousova smrt, její ústřední téma, je pojednáno s mnohem menší popisností než mnoho událostí předešlých, které jsou přitom zcela všední (hovory s vesničany, život na faře atp.). Můžeme to interpretovat tak, že Rais se v románu *Západ* chtěl soustředit především na život faráře Kalouse a na jeho vztahy, naopak jeho smrt popisovat nechtěl, aby se vyhnul sentimentalitě nebo jednostranné oslavě. Lze ale

i poznamenat, že sám farář o své smrti několikrát hovořil, je s ní smířen a jeho smrt je tedy jen pouhým zakončením jeho dlouhého (pozemského) života.

Na začátku kapitoly je Kalous popisován takto: „V studenecké faře chystali se k stěhování; Rézi a Vejpalčkovi byli jako v kole, ale farář se nestaral o nic, jen sám v sebe byl pohřížen“ (Rais 1976: 196). Kalous sice chápe, že musí odejít na odpočinek, je s tím smířen, ale přesto cítí smutek. Později se seje se svým nástupcem, páterem Chmelařem, a poté se již chystá k odjezdu. Na tomto místě je důležité zmínit poslední Kalousova slova, která v románu pronáší, když jej před farou obklopí sousedé, kteří se s ním přišli rozloučit: „Podržte mě, miláčkové, požehnám!...“ (Rais 1976: 199). Vztah farníků k odjíždějícímu faráři je přátelský; jejich kněz je pro ně sousedem, nikoli neosobním reprezentantem katolické církve.

Farářovo slovo „požehnám“ jako by symbolicky uzavíralo jeho kněžskou dráhu (vždyť kněz je povolán věřícím žehnat), obřad požehnání je společně s obřadem propuštění věřících (zde symbolizovaných sousedy) závěrečnou částí mešního řádu a stejně tak slovo „žehnat“ odkazuje ke Kalousově dobrosrdečnosti, která ho charakterizovala. Poté sice ještě, když jej přenesou na faru, pronese slovo „jsem“, ale větu nedokončí. Lze se domnívat, že chtěl vyjádřit, že je na faře, doma, ve svém. Měli bychom zmínit ještě jednu větu, která Kalouse charakterizuje, a to tu, kterou někdo pronese na jeho pohřbu, když vidí jeho tělo v rakvi: „Usmívá se, jako se na nás usmíval“ (Rais 1976: 200). Tato věta vyjadřuje celý Kalousův život.

V průběhu děje knihy se čtenář také postupně seznamuje, ať už z dialogů postav, nebo z autorské řeči, o různých osobních vlastnostech studeneckého faráře Kalouse. V první kapitole, kdy farář vzpomíná na pátera Duchoně, se zmiňuje, že dříve rád hrál karty: „Co jsme se spolu nachodili, narozprávěli a – Bůh nám odpusť – nakarbanili!“ (Rais 1976: 11).

Hra v karty se někdy považovala za nekřesťanskou zábavu, ale právě zmínkou o kartách jako by autor představoval úvodní postavu knihy nikoli jako strohého kněze, který žije pouze duchovně, ale jako člověka, kterému ani zábava není cizí. Kněží, kteří hrají karty, se navíc objevují i ve světové literatuře, zmínit můžeme např. kněze z románu *Jádro věci* od Grahama Greena.

Kalousova skromnost je dále zdůrazněna tím, že nechce, aby mu jeho kolega Ččetka říkal „jemnostpane“. Kalous se také zmiňuje o svých zálibách v mládí: „příroda bývala má radost, geologie, botanika, ba i broučkař jsem býval“ (Rais 1976: 23). Jeho pozdější kaplan Voříšek naopak výslovně zmiňuje, že sběratelství není jeho zálibou.

Ve druhé kapitole je zmíněn Kalousův vztah k jídlu – je nenáročný, ale rád jí hovězí polévku (i k večeři, jak je poznamenáno) a brambory. Větší prostor jídlu a stravovacím zvyklostem je věnován až v kapitolách, kde vystupuje páter Voříšek, o těch bude pojednáno níže. Ve čtvrté

kapitole popisuje Rais Kalousův vztah k pivu. Kalous pije téměř výhradně vodu: „Já už třicet let piva malinko, jen boží vodičku, ta tady je –“ (Rais 1976: 73). Poté vypráví příhodu, která se mu stala před lety, kdy s kostelníkem ochutnávali pivo ze soudku, který objednali na vizitaci, a vypili ho tolik, že se ho následujícího dne nedostávalo k obědu. Mohli bychom také zmínit, že o víně (ani o mešním) ani o lihovinách nejsou v knize zmínky vůbec. Zato se pije káva, a to i na sousední přílepské faře: „My u nás v Přílepech kafičko – to máme s maminkou rádi [...]“ (Rais 1976: 65), a také čaj (Kristinka ho nabízí Čečetkovi).

V knize se příliš neobjevují farářovy názory na církevní, společenské a politické poměry. Pokud jde o společnost, dá se říci, že farář je sociálně citlivý vzhledem k vesnické chudobě v obci, ve které působí celý život a často se různým návštěvníkům i jiným kněžím zmiňuje o tom, že jeho farnost je chudá a žádné bohatství tam není. Církevní poměry ani církevní nauku farář vůbec nezmiňuje, pouze v páté kapitole hovoří se svým novým kaplanem Voříškem o „evangelizaci“, respektive o tom, jak se mu podařilo působit na místního ševce Kublu, který byl velmi kritický k lidem i k církvi („Kněžím a kantorům, lidičky, nevěřte, ti vám lžou [...]“; Rais 1976: 79) a téměř propadl alkoholismu; vysvětluje mu různé pasáže z Bible a povídá si s ním. Svou „metodu“ popisuje takto: „Tady není třeba boje, ale útrpnosti, lásky. Já zvláště už nepatřím k těm, kteří bojují, ale kteří milují!“ (Rais 1976: 79).

Ve stejné kapitole spolu Kalous a Voříšek mluví o sociální otázce (pouze na jediném místě z celé knihy). Kalous podporuje zlepšení postavení dělnictva, ale současně upřímně přiznává, že venkovskou bídu považuje za stejně velký problém, kterému se podle něj navíc dostává ještě menší pozornosti: „Mnoho se mluví o sociální otázce, o dření, o špatné mzdě a vůbec o bídě dělníků – to je v pořádku, i já celou duší hořím, aby se konečně i poslednímu stavu polevilo a stalo se mu po právu; jenomže se přitom stále myslí pouze na dělníky velkých měst, na venkovské lidi se zapomíná nebo aspoň skoro zapomíná“ (Rais 1976: 91 – 92).

V následujícím odstavci se Kalous letmo dotkne politiky i vlastenectví, a tím odkrývá své názory na tyto otázky: „Páni v Praze znají náš kraj málokdy – snad trošinku o volbách – ti, kteří ho znají a s ním cítí, nedocházejí porozumění“ (Rais 1976: 92). O vlastenectví říká: „Ale může zdejší člověk hořet pro národní ideály, když se chud’as od rána do noci dře [...]?“ (Rais 1976: 92). I když je Kalous ohledně vlastenectví mírně skeptický, v žádném případě to není prohabsburský a provídeňský klerikál.

Pokud jde o vztah Kalouse k obyvatelům Studence, můžeme stručně poznamenat, že farář je ve vesnici oblíben a nemá s nimi spory, tedy kromě jednoho, o kterém se zmiňuje Voříškovi a v němž jde o studeneckou chalupnici Tekličku. Ta je charakterizována jako velmi zbožná (až pobožnůstkářská) žena, jež se už v minulosti dostala s Kalousem do sporu kvůli ozdobným šatům

pro mariánskou sochu. Teklička jich chtěla pořídít co nejvíce a vybírala na ně mezi lidmi peníze; Kalous to pokládal za zbytečnou marnivost (tím se navíc ukazuje, že Kalous, byť má tradiční názory, pompéznost je mu cizí) a další sbírky zakázal.

5.1. Postavy dalších duchovních: Letošníka, Voříška, Čečetky a Prokopa

V knize se kromě Kalouse objevují i další postavy duchovních, z nichž čtyři mají významnější místo; jsou to Kalousův kaplan Letošník, jeho nástupce kaplan Voříšek, farář Čečetka ze sousedních Přílep a Kalousův synovec Prokop, který je bohoslovcem a má být vysvěcen na kněze.

Letošník se poprvé objevuje ve druhé kapitole románu; po krátkém retrospektivním popisu jeho příjezdu do Studence se dozvídáme, že vážně uvažuje o tom, že požádá o přeložení, aby byl blíže své matce. O několik odstavců dále je Letošník charakterizován detailněji: „Nebyl pokrytec, ale také žádný svěťák. Rád se potoulal v přírodě a rád i četl. Usedlou, rozvážnou povahu měl po otci [...]“ (Rais 1976: 31). Letošníkovi, jak vyplývá dále z druhé kapitoly, se hned po příjezdu do Studence na faře zalíbilo a spřátelil se i s farářem Kalousem.

Letošník působí ve Studenci čtyři roky a předtím se na stejné faře vystřídali za šest let kaplani čtyři. I místní obyvatelé si Letošníka pochvalovali: „Ten se k jemnostpánovi zrovna hodí!“ (Rais 1976: 34). Letošník se s farářem Kalousem snášel dobře, chodili spolu na procházky po Studenci, četli noviny a knihy: zde mimo jiné Kalous trochu skepticky hodnotí krásnou literaturu. Kalous dává přednost četbě novin před četbou románů, které mu ve srovnání se životem připadají umělé. Letošník byl také členem obecního zastupitelstva a zastupoval faráře ve školní radě.

Značná část druhé kapitoly je vyplněna Letošníkovými úvahami o tom, jak má Kalousovi říci, že požádal konzistoř o přeložení (a jeho žádosti bylo vyhověno); Letošník ví, že to starého faráře zasáhne, že ho měl rád, ale matku nechce nechat samotnou. Rozhovor kaplana s farářem na toto téma se odehrává až v následující kapitole, a to na hřbitově. Kalous srovnává zprávu o kaplanově odchodu s pohřbem pátera Duchoně předešlého dne: „Tak, tak – včera Duchoň, dnes vy – to je tuze –“ (Rais 1976: 61). Poté ale farář pokračuje smířeněji: „Věřte mi, synáčku, nic se na vás nehněvám i dobře vám rozumím. Vždyť jste se obětoval dost a dost – mlčte, mlčte, oběť to byla – ale člověku je tak smutno [...]“ (Rais 1976: 61). Na úplném konci kapitoly Kalous prohlásí, polo humorně, polo smířeně, jak je pro něj typické: „Jaká pomoc – Musil je větší pán než Nechtěl. A poručeno Bohu – poručeno Bohu!“ (Rais 1976: 63).

Letošníkovým nástupcem na kaplanském místě ve Studenci je páter Voříšek, který přichází z Chvaletic (tam také odchází Letošník). Tomu je v knize věnováno mnohem více prostoru než Letošníkovi a také je charakterizován podrobněji. V knize se poprvé objevuje ve čtvrté kapitole: „Páter Voříšek byl ulehlý suk, prostřeně velký: měl hnědá, kmitavá očka [...]. Oba kněží se zahleděli na sebe: Voříšek stále s tím jemným úsměvem, jenž tváří dodával výraz potměšilosti; farář [...] jako by se tázal: Tak co – jak bude s námi?“ (Rais 1976: 70–71). Kalous je z prvního setkání s Voříškem trochu vyveden z míry, připadá mu, jako by se novému kaplanovi ve Studenci nelíbilo.

Voříšek je na rozdíl od Letošníka spíše jadrnější povahy, o svém předchozím působišti se zmiňuje dosti kriticky, hlavně si stěžuje na svou bývalou hospodyni. Na rozdíl od Letošníka se Voříšek o jídle zmiňuje několikrát, říká, jaká jídla mu chutnají. Během oběda farář Voříška pozoruje a myslí si: „jediný pohled jeho mu neušel; ale všecko se mu zdálo tak výsměšné...“ (Rais 1976: 72). Voříšek se také hned ptá na hospodářské zázemí fary (zde se o něm poprvé dozvídá i čtenář); je vidět, že hospodaří rád, zato intelektuálním zálibám příliš neholduje: „Já knih tuze nepolykám“ (Rais 1976: 75).

Když si Kalous o Voříškovi později povídá s Kristinkou, charakterizuje ho takto: „Bude on z jiného těsta než páter Letošník, ale zlý snad nebude“ (Rais 1976: 75). Později o něm prohlásí: „Mně se zdá, že vůbec je takový, abych řekl, domácí člověk“ (Rais 1976: 76). Kalous téhož dne večer přemítá nejen o Voříškovi, ale porovnává i různé typy kněží: „Takoví hospodáři, řezbáři, holubáři nebývají zlí lidé [...]“ (Rais 1976: 76). Tím se také vyjevují další Voříškovy záliby – řezbářství a betlémářství.

Na začátku páté kapitoly popisuje Rais neshodu mezi Voříškem a Kalousem. Kalous navrhuje svému kaplanovi, aby si vzal na starost výuku náboženství v okolních školách, tak, jak tomu bylo za kaplana Letošníka. Voříšek si přitom prohlíží nábytek v místnosti a odpovídá „opět tak úsečně“ (Rais 1976: 80). Potom odchází za Kristinkou, prohlédnout si hospodářství, mimo jiné se jí ptá, za kolik peněz prodávají telata řezníkovi (tedy opět finanční záležitost).

Farář pak Kristince vypráví o hovoru s kaplanem a je mu smutno. Až o několik dní později se Kalous baví s Voříškem znovu (ten má v ruce příznačně hrnek s kličem a štětec a mluví o opravách nábytku); Voříšek poté zmiňuje, že byl ve školách, opravám se bude věnovat, jen když zbude čas po výuce. Kalous je tím potěšen a když Voříškovi řekne, že si myslí, že mezi nimi vznikl kvůli školám konflikt, ten odpovídá: „Ale, ale jemnostpane [...] – snad jsem trochu bručel – a snad že jsem huboval na chvaletického [...] – já jsem člověk od rány, ale tento – to ne, to ne!“ (Rais 1976: 82). Tím Voříšek také trochu popisuje sám sebe a svou povahu. Voříšek kouří dýmku (a to dost) a vyřezává betlém, který později o Vánocích ukazuje na faře věřícím; představuje mezi kněžími méně obvyklý typ člověka, který se těší především z fyzické práce.

V první kapitole Raisova románu *Západ* se objevuje i další kněžská postava, páter Vendelín Čečetka, farář z Přílep. Hned z prvního setkání Kalouse s Čečetkou je možno rozpoznat Čečetkovu povahu – je extrovertní, otevřený, až hřmotný: „Někdo za námi běží a dupe pořádně! Není on to Vendelínek?“ (Rais 1976: 16) ptá se farář Kalous a Čečetka mu odpovídá: „Přílepský farář, přílepský farář – dobře mě jemnostpán zná – ale je to podle kroku nebo jen podle bot?“ (Rais 1976: 16). Páter Čečetka se poté dá do „tichého, ale upřímného smíchu“ (Rais 1976: 16).

Čečetkovi je přibližně padesát let, je charakterizován jako „kostnatý s popelavými vlasy, s obličejem ostrého výrazu, jež mračivé černé oči jen zvyšovaly“ (Rais 1976: 17). Zajímavé také jistě je, že má na sobě vysoké černé holínky, které dříve patřily právě Kalousovi. Ten je Čečetkovi věnoval, protože kvůli svému onemocnění v nich už nemohl chodit. Když potom spolu pokračují po cestě ze Skalska, baví se o žních; Čečetka shání kupce na žito, které chce prodat. Poté se spolu zastaví v blízkém hostinci, kde se také setkají s vikářem; ten vedl pohřeb ve Skalsku a na konci knihy vede i pohřeb Kalousův. Zde se také Kalous poprvé zmíní o vnuku své sestry (Prokopovi), který má být vysvěcen na kněze.

Čečetka se poté objevuje v ději ve čtvrté kapitole, kdy ze Studence odjíždí kaplan Letošník a Čečetka se s ním přichází rozloučit. Do Studence přichází také v sedmé kapitole zaopatřit Kristinku: „Přišel s úsměvem jako jindy, ale vida starce sedícího na posteli, [...] zůstal jako bez dechu a úsměv mu zmizel ze rtů“ (Rais 1976: 132). Na trápení starého kněze, dobrého přítele, svým typickým úsměvem reagovat nedokáže, je to pro něj příliš smutná chvíle. V předposlední, jedenácté kapitole, navrhne Čečetka Kalousovi, aby se k němu i s Rezinkou odstěhoval na odpočinek. V popisu jejich rozhovoru je zmíněno i to, že Čečetka často šnupe tabák.

Vedle postoje k alkoholu se tak v knize objevuje i vztah jednotlivých osob k tabáku. Voříšek kouří dýmku, ale Kalous nekouří ani nešnupe; i v tomto ohledu je tedy Kalous nepřímou představen jako velmi skromný kněz – ve společnosti, kde „podat šnupeček“ nebo zapálit si dýmku patřilo k častým jevům.

Když při stěhování do Přílep v poslední kapitole Kalous zemře, je to právě Čečetka, který shromážděným sousedům jeho smrt oznamuje: „chraplavým hlasem křikl: 'Jemnostpán právě skonall!' a přimknuv dlaně k očím, dal se do usedavého pláče“ (Rais 1976: 200). Na začátku knihy byl Čečetka charakterizován hlučným smíchem, na konci knihy slzami.

Bohoslovci Prokopovi Lískovi (již zmiňovaném Prokúpkovi) je ze všech duchovních věnováno v knize relativně nejméně místa. Kalous o něm často hovoří jako o svém budoucím kaplanovi, který má být brzy vysvěcen a přijde potom do Studence. Do Studence poté skutečně přijíždí v desáté kapitole knihy, ale stále ještě jako bohoslovec a je po nemoci. Popisován je jako „vytáhlý, ale dosti širokých ramen“, má „tiché oči a úzké, bledé rty“ (Rais 1976: 169). Trochu je

tedy podobný Letošníkovi, alespoň svou tišší povahou. Výše v textu jsme se již zmínili o tom, jak Rais porovnává Prokopovu zesláblost po nemoci s Kalousovým vitálním stářím.

Kalous, který si dříve přál, aby u něj ve Studenci Prokop po vysvěcení sloužil, nakonec tuto myšlenku s ohledem na bohoslovcovo zdraví opouští. V jedenácté kapitole se o Prokopovi zmiňuje Voříšek; říká Kalousovi, že se s ním setkal v Hradci a že se Prokopovi vede dobře. V ději se naposledy Prokop objevuje na Kalousově pohřbu, kdy společně s Letošníkem, Čečetkou a Pondělíčkem vynášejí Kalousovu rakev z fary.

Prokop, který svým způsobem zosobňuje (jako bohoslovec) nastupující kněžskou generaci, vyprovází Kalouse na poslední cestě; skutečnost, že to byl jeho prastrýc, zdůrazňuje důležitost bratrských vztahů mezi kněžími, stejně jako i existenci katolických rodin, kde se téměř v každé generaci jeden z jejích mužských členů věnoval kněžskému povolání.

Z hlediska vztahů kněží a laiků i kněží mezi sebou navzájem je Raisův román *Západ* charakteristický tím, že je vykresluje jako veskrze pozitivní. Konflikty, které jsou v ději zmíněny jsou buď dílem nedorozumění (Kalous a Voříšek) nebo jsou způsobeny lidmi, kteří nejsou příjemní ani k ostatním (Teklička). Ostatní problémy, které se v souvislosti s kněžskou službou objevují, se v knize nevyskytují. Ani jednomu z kněží není vytýkána prohabsburská orientace.

O majetkových záležitostech se mluví minimálně (žádný kněz není označen jako lakomý, Kalous je dokonce popisován jako štedrý člověk), nejsou spory s místní samosprávou (jako v Mrštíkově *Roku na vsi*), neobjevují se nemanželské děti a manželské problémy ve vsi (jako u Klostermanna) a vůbec není zmíněna otázka celibátu. V jiných Raisových dílech (např. v *Zapadlých vlastencích*, viz dále) se ale kněží s problematickou osobností objevují.

V románu *Západ* Rais nevytvářel idealizovaný obraz vesnice, kterému nelze uvěřit, nýbrž realistický obraz vesnické společnosti, jejíž protagonisté dokážou žít relativně skromným životním stylem. Součástí tohoto životního stylu je pravidelný, byť často pragmatický kontakt venkovanů s knězem ve své farnosti. Život je charakterizován stabilitou nebo alespoň touhou po stabilitě, klidem a pospolitostí. Lidé sice nejsou inherentně imunní vůči krizím, ale dokážou se jim (třeba nevědomky) vyhnout.

6. POSTAVY KNĚŽÍ V ROMÁNU *ZAPADLÍ VLASTENCI* KARLA VÁCLAVA RAISE

Dalším prozaickým dílem, ve kterém se objevuje výrazná postava kněze, je román *Zapadlí vlastenci* Karla Václava Raise. V této kapitole se pokusíme o charakteristiku faráře Prokopa Stehlíka, a o komparaci této literární postavy s farářem Kalousem z románu *Západ*.

Postava faráře Stehlíka se poprvé objevuje ve druhé kapitole knihy, kde je zmíněn jeho „snědý obličej s velkýma černýma očima“.¹¹ Podrobnější popis následuje o několik stran dále; Stehlík je popisován jako: „dobrý pětáctýřicátník, neveliký, ale úlehlý. Mohérovou čepici s rozlamaným štítkem hodil na postel a černé vlasy nad čelem si přihladil k uším“ (Rais 1970: 31). Před tím, než podá ruku učitelskému pomocníkovi Karlu Čermákovi, si šňupne ze staré tabatěrky a když mu Čermák chce políbit ruku, farář couvne a políbit si ji nenechá – podobná scéna, kdy si Stehlík nechce nechat políbit ruku, se v knize ještě opakuje –, tuto ceremonialitu odmítá. Čtenář se také dozvídá, že Stehlík je dobrý kazatel, chová holuby, perličky a krocana, kromě toho má ještě v klecích zpěvné ptactvo.

Na konci kapitoly Stehlík kritizuje germanizaci – k tomu se také vrací na mnoha místech děje. Tím Rais této postavě dodává přesně opačnou charakteristiku než prohabsburskou orientaci. Společenskopolitický rámec, v němž představuje své postavy kněží, Rais u tohoto svého díla dokumentuje už samotnou volbou názvu.

Jak jsme zmínili v úvodní kapitole o kněžích na venkově, jednou z častých úloh kněze bylo intervenovat ve sporech mezi vesničany. Zde je takový spor nastíněn ve čtvrté kapitole knihy, týká se mlynářské rodiny Žalákových a manželské „krize“ jejich syna. Rais ale pouze popisuje, jak Stehlík odchází z fary a směřuje do vsi, o jeho návštěvě ve mlýně se nezmiňuje. Ve stejné kapitole je postava Stehlíka popsána podrobněji: opět je vyzdviženo jeho kazatelské umění, káže i bez přípravy, ale působivě.

Stehlík je také sociálně citlivý: „je tuze k chudým lidem, rozdal by všecko“ (Rais 1970: 53). Opět je zmíněna jeho skromnost, pokud jde o oblečení: v první kapitole se farář představuje tak, že hodí čepici s rozlamaným štítkem na postel, zde učitelova žena zmiňuje to, že si farář nechtěl pořídit nový klobouk, i když ten starý se mu téměř rozpadal. I jeden ze sousedů dodává: „A na parádu nederží, je jako horák“ (Rais 1970: 53).

V páté kapitole je jen letmo zmíněn bývalý (již zesnulý) farář, ale nikoli jménem, z kostelníkových úst se též dozvídáme, že fara je chudá a hraběnka, která má nad ní patronát, více podporuje vikáře v Bruskově. Kostelník také vypráví o sporu dvou kněží na Stehlíkově předchozím

11 Rais, K. V.: *Zapadlí vlastenci*, Praha, Vyšehrad 1970, s. 26.

působiti. Stehlík byl kaplanem v Kostelci a sloužil u faráře Čermáka. Jeho dobrosrdečnost se ale nelíbila vrchnosti, některým místním a nakonec ani faráři Čermákovi. Stehlík si (ani tam) nechtěl nechat líbat ruce, dával dětem krejčary a vrchnosti vadila některá jeho kázání. Spory s farářem vyvrcholily konfliktem o peníze. Farář Čermák vyžadoval od jedné z místních obyvatelek dva zlaté za pohřeb. Ta je neměla, a když se potkala se Stehlíkem, dostala je od něj. Farář poté Stehlíka osočil, že „jim pořád a pořád škodí, že jim ubírá na vážnosti a dělá se lepším, než jsou oni“ (Rais 1970: 68). Poté spolu oba kněží již nepromluvili.

Z hlediska analýzy postavy kněze v české literatuře 19. století je právě tato kapitola knihy velmi důležitá, neboť se v ní popisuje spor dvou duchovních, který je navíc zesílen konfliktem ohledně peněz (tedy nikoli žádnou teologickou disputací). Stehlík a Čermák zde představují dva protikladné kněžské typy – Stehlík je mladý, sociálně citící, dobrý kazatel a odmítá veřejně projevovanou úctu kněžskému stavu, kdežto Čermák je starý, klade důraz na materiální a administrativní stránku věci a na veřejně projevované úctě kněžskému stavu trvá a zakládá si na ní.

Popis Stehlíkových vlasteneckých zájmů se objevuje v šesté kapitole románu a je překvapivě propojen s popisem jeho zájmu o jídlo. Když Stehlík pozve Karla Čermáka na faru, pozdraví jej hřmotně slovy: „Vítám vás, Slovane!“ (Rais 1970: 90). O hudbě a literatuře s učitelským pomocníkem hovoří, zatímco jí polévku; Rais dokonce přesně uvádí délku této doby: „Farář jedl rychle, a talíř s polévkou byl ve třech minutách prázden“ (Rais 1970: 91). Když si poté Karel vezme jen menší kousek hovězího, farář na to reaguje slovy: „A tuhle to by bylo – tak se, holečku, na faře nejí, tak ať zobou tamhle holubi!“ (Rais 1970: 92).

Stehlík poté, když si s Karlem připíjí pivem, pronese téměř stejnou větu, jakou Kalous v Západu říká Prokúpkovi, totiž, že host pije jako pták. U Kalouse se ale jedná spíše o doklad toho, že i přes své stáří mu humor není cizí, u Stehlíka je tato věta dokresluje to, že je farář je příznivcem jídla, také proto, že následující dvě strany jsou věnovány téměř oslavným farářovým řečem o vepřové s hráškem, kterou v nadsázce nazývá ambrózií (která byla dle legend pokrmem pohanských bohů).

V osmé kapitole se objevuje další kněz, páter Chvála. Ten je kaplanem v sousedním Větrově. Popsán je jako „statný velký muž, již snad čtyřicetiletý, kulatých tváří, velkých, jasných očí, tmavých vlasů malinko prošedivělých. [...] Vedle faráře kráčel jako kavalír vedle horského, udřeného sedláčka“ (Rais 1970: 114). Ve dvanácté kapitole farář Stehlík, byť chvíli, také pracuje na poli. Páter Chvála je rovněž vlastencem, přináší na faru do Pozdětína *Květy*. Hovoří o vlasteneckém báli v Praze a arcibiskupovi Schrenkovi (v *Západu* žádný žijící biskup zmíněn nebyl). Zmiňuje také větrovského faráře děkana Nedobu, kterému je osmdesát let a živě se zajímá

o napoleonské války a Bonaparte je mu sympatický. Kaplan Chvála byl dříve vychovatelem hraběte Vladimíra, synovce staré hraběnky a kvůli vlastenectví měl také spory s vikářem.

V deváté a třinácté kapitole jsme svědky dvou scén, ve kterých Stehlík opět intervenuje v mezilidských sporech. V deváté kapitole jde navštívit nemocného pašeráka Marynků, který poslal svou ženu pašovat zboží, a ve třinácté kapitole pokárá na „besedě“ mladou vdovu Žalákovou, která urazí Albinu (pomocníci na faře), jejího otce i Karla Čermáka. Na těchto dvou scénách Rais ukazuje, že v praxi to často byli kněží, kdo se v rámci venkovského společenství angažovali ve věcech morálních hodnot nebo sociální spravedlnosti.

Z dalších kněžských postav můžeme dále jmenovat vikáře (o kterém se mnohem více mluví, než mluví on sám) a milovského faráře. Vikář se objevuje osobně ve čtrnácté kapitole, kdy slouží rekvíem za zemřelou hraběnku, žádnou přímou řeč ale nemá. V osmnácté, poslední kapitole, přijíždí vikář s hrabětem Vladimírem do Pozdětína na vizitaci. Zde je poprvé uveden jeho popis; je prostřední výšky, silný, má červené tváře, přísné oči a nosí zlacené brýle (Rais 1970: 249). Milovský farář se objevuje v patnácté kapitole, je popsán jako: „malý dědouš hodně ohnutý, plesnivých hustých vlasů a mírného úsměvu“ (Rais 1970: 211). Péče, kterou Rais věnuje popisu vzhledu jednotlivých kněží, je na mnoha místech patrná a dokresluje různorodost postav.

6.1. Srovnání postav farářů Kalouse a Stehlíka

V *Západu* je působení kněží více duchovní, bohoslužebné. V *Zapadlých vlastencích* je také věnován prostor bohoslužbě (mši), ale většinou ve spojitosti s hudbou, sborem. V obou románech je ale zdůrazněno, že na mši ve všední dny přichází jen menší množství (stále stejných) věřících. V *Západu* je větší prostor věnován výuce náboženství v místní škole i v okolních vesnicích. V románu *Západ* je také větší prostor věnován popisu soužití faráře s jeho hospodyněmi (obě jsou jeho příbuzné) než v *Zapadlých vlastencích*.

Jak vyplývá již z děje *Zapadlých vlastenců* (a ostatně již z jejich názvu), pozdětínský farář se vlasteneckým otázkám věnuje více než studenecký. Tomu také velmi záleží na zlepšení situace místních obyvatel, jde mu ale spíše o pozvednutí venkova a venkovských obyvatel než o pozvednutí českého živlu. V knize je sice zmínka o tom, že Kalous rád čte Čelakovského *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*, ale jinak o české literatuře řeč není. V *Zapadlých vlastencích* se o české kultuře mluví dost, zmíněny jsou *Květy* a na jednom místě i postava Josefa Mirovíta Krále, spisovatele a faráře v Horní Branné.

Související je téma vztahu k Němcům; Kalous o Němcích nemluví. Svou bývalou německou hospodyní sice zmiňuje (a nepříliš pochvalně) Voříšek, spíše však v souvislosti s tím, že neuměla vařit a starat se o domácnost. Otázka germanizace ve společnosti tak není v *Západu* vůbec probírána. Kněží se liší i ve svém vztahu k Praze; Kalous kritizuje (ale s mírností sobě vlastní) „pány v Praze“ a jejich odtažitost od života obyčejných lidí, zatímco pro Stehlíka a jeho přátele je výlet do Prahy velkým zážitkem (zato Kalous se nechce stěhovat – a jezdit – v podstatě nikam, daleko je mu i Jičín). Páter Chvála také vyzdvihuje vlastenecký bál v Praze.

Rozdíly v povaze farářů Kalouse a Stehlíka nespočívají jen v jejich rozdílném věku (Kalousovi je v podstatě dvakrát tolik co Stehlíkovi). Oba kněží také nosí příjmení, která odkazují k ptákům. Stehlík skutečně ptactvo chová, nejen zpěvné ptáky, ale má i krocana. Kalous se naproti tomu hospodářskými otázkami zabývá méně (o těch mluví více kaplan Voříšek a farář Čečetka, mj. také nositel jména odkazujícího na ptačí druh). Kalous, kterému je devadesát let a je již fyzicky slabší, je pojmenován po sově, která je aktivní v noci (Kalous žádný noční život nepěstuje, naopak Stehlík absoluuje večerní bál a brzkou ranní procházku s vyhlídkou na Prahu). Stehlík, který je středního věku a rozhodně statnější postavy než Kalous, je pojmenován po ptačím druhu mnohem menší velikosti než je sova – kalous. Na druhou stranu je pravda, že se Kalous zpěvu a hudbě příliš nevěnuje, Stehlík je v této oblasti aktivnější.

V obou knihách vystupuje postava vikáře, kterého neznáme jménem, a ani v jedné z nich nevystupuje přímo postava biskupa. Za vikáře mluví jeho úřad, proto jeho jméno pravděpodobně Rais nepovažoval za důležité uvést. Vztahy mezi vikářem a Kalousem jsou spíše neutrálně korektní, mezi vikářem a Stehlíkem navenek rovněž (k žádné hádce nedošlo), ale Stehlík o něm moc velké mínění nemá (hlavně kvůli tomu, že vikář preferuje němčinu před češtinou).

Biskup je v obou knihách zmíněn jen ve vyprávění. V *Západu* hovoří Kalous o jeho návštěvě ve Studenci a o tom, že mu biskup potom nechal poslat pohovku (kterou na faře neměli), v *Zapadlých vlastencích* je zmíněn skutečně žijící arcibiskup Alois Josef Schrenk (v úřadu 1838–1849, pozn. autora) právě v souvislosti s bálím v Praze, na který přispěl stem stříbrných.

7. POSTAVA KNĚZE VE VYBRANÝCH PRÓZÁCH JINDŘICHA ŠIMONA BAARA

Prozaické dílo Jindřicha Šimona Baara, zejména série jeho povídek *Farské historky*, je pro reflexi tématu postavy kněze v české literatuře 19. století důležité ze dvou důvodů: tím prvním je skutečnost, že *Farské historky* představují literární dílo, v nichž jsou různí katoličtí kněží hlavními protagonisty příběhů. Tyto prózy nemají za cíl ani idealizaci venkova, ani idealizaci kněžského stavu, ale ani prvoplánovou kritiku obojího. Většinou realistickým způsobem jsou v povídkách a románech z *Farských historek* vykresleni venkovští kněží, jejich vztahy s vesnickou komunitou a osobní zájmy. Na rozdíl od K. V. Raisa se zde Baar velmi obsáhle věnuje důležitému tématu: vztahům vesnických kněží k diecézním úřadům a k církevním nadřazeným.

Druhým důvodem je to, že na rozdíl od předchozích spisovatelů byl J. Š. Baar sám knězem. Samotná skutečnost Baarova duchovního stavu ale v žádném případě neznamena, že by tyto jeho prózy byly apoteózou kléru a že kněží by zde byli vykresleni výhradně v pozitivním světle. Spíše naopak: mnohé z jeho kněžských literárních postav jsou zobrazeny daleko kritičtěji, než například kněží v prózách Raisových. Málo empatickými reprezentanty katolické církve jsou postavy kněží na vyšších úrovních církevní hierarchie, ale větší prostor v analyzovaných prózách jim autor neposkytuje.

Páter Kodýdek

V kapitole o kněžích na českém venkově jsme se dotkli výrazného vlivu osobnosti Bernarda Bolzana na českou společnost a potažmo i na církevní prostředí. Toto pořadí není bez významu: Bolzano byl ve své době ze strany institucionální církve přijímán mnohem hůře než ze strany sekulární společnosti a jeho vliv na církve byl zprostředkovaný; skrze kněze, kteří se inspirovali jeho myšlenkami.

Postavy kněží inspirovaných Bolzanovými ideály se objevují i v prózách Jiráskových, u J. Š. Baara je takovým hrdinou kněz Augustin Kodýdek, lokalista v Klobukách. Ten ve čtvrté kapitole přímo hovoří o Bernardu Bolzanovi, když mluví s klobuckým učitelem Černochem; Bolzana vykresluje jednoznačně pozitivně: „Nešťastný a proto nevinně pronásledovaný kněz – Bernard Bolzano, vzor učitelů, [...] pronásledovali ho, udávali, pokoje, klidu mu nepřáli a nepřejí [...]“¹² Kodýdek pro svůj obdiv k Bolzanovi (na faře má i jeho zasklenou podobiznu) a pro myšlenky o sociální spravedlnosti nenachází ve vesnici příliš uznání; když je po záchvatu

12 Baar, J. Š.: *Páter Kodýdek*, in *Páter Kodýdek a jiné povídky*, Praha, Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské 1926, s. 42.

upoután na lůžko a hodlá sepsat závěť, kde ze svého jmění chce založit nadaci na podporu chudých z farnosti, nesetkává se to u přítomných svědků (učitele Klásra, administrátora Pánka a pana důchodního) s pochopením – ti mu raději navrhnou všemožné jiné nadace a odkazy. Když pak Kodýdek zemře, poslední vůle přece vstoupí v platnost.

Na rozdíl od jiných Baarových próz, které končí neutrálně, bez komentáře vypravěče, tato končí řečí vypravěče: „Pátère Kodýdku, křesťanský demokrate, setba tvá zraje, zraje...“ (Baar 1926: 98). Nelze si nepovšimnout vypravěčovy afinity k postavě pátera Kodýdka: může to odkazovat na vztah samotného Baara k Bolzanovým myšlenkám? Stejně tak křestní jméno, zvolené pro hlavní postavu, Augustin, může odkazovat k jiné významné duchovní osobnosti, Augustinu Smetanovi. Povídka *Páter Kodýdek* je ilustrací toho, jak se může venkovský kněz cítit osamocen, považují-li se jeho osobní názory za příliš moderní, revoluční či extravagantní.

Oběť zákona

Tématem této kratší Baarovy povídky je konflikt faráře Jana Prokopce s jeho kaplanem Pintou kvůli Prokopcově neteři, kterou farář poté, co přišla ve městě o zaměstnání, nechal bydlet na faře. Kaplanovi se farářova neteř Anička líbí a dostane se do vnitřního zápasu, „aby utlumil to vášnivé vzplanutí, [...] kdyby nebyl knězem a kdyby směl, zahrnul (by ji) něžnou pozorností a dvornými lichotkami.“¹³ Odejde se poradit za kapucínským knězem Ambrožem (v Baarových prózách se, na rozdíl od Raisových, objevují i kněží řeholní); ten mu poradí, aby požádal o přeložení a jmenoval důvody, proč o ně žádá. Situace kulminuje anonymním dopisem, který napsaly „zbožné osadnice“. V něm je farář obviňován, že Anička je jeho nemanželskou dcerou. Z konzistoře dojde úřední psaní, v němž je faráři nařízeno, aby dívku „dal ihned z domu“ (Baar 1926: 185).

Povídka končí velmi stručně: týden před Vánoce (tedy důležitým křesťanským svátkem) odchází Anička z fary, kam, čtenář neví. Farář Prokopec stojí u okna a zařatými pěstmi hrozí do tmy se slovy: „Kdo a jak tohle všechno jednou bude soudit?“ (Baar 1926: 186). Tato povídka je důležitá tím, že obsahuje dvě témata, která se týkají vztahu kněze a vesnické společnosti a jsou často vyhrocena v negativním smyslu: vztah kněze a ženy (i když mezi Pintou a Aničkou k ničemu intimnímu vlastně nedošlo) a pomluvy, klepy. Farář Prokopec se stal nepřímou obětí jak mravního zákona, tak zákona kanonického, který kněžím zakazuje „vzbuzovat pohoršení“.

13 Baar, J. Š.: *Oběť zákona*, in *Páter Kodýdek a jiné povídky*, Praha, Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské 1926, s. 177.

Farská panička

Konflikty mezi kněžími a ženou jsou také tématem povídky *Farská panička*. Hlavní postavou zde není farář v Dubci Petr Plachý, ale spíše jeho nová hospodyně Tereza. Ta byla na faře dříve pouze služkou, funkci hospodyně vykonávala farářova matka, která ale zemřela na zápal plic. Tereza na jejím místě postupně ovládne nejen hospodářství na faře včetně finančních záležitostí (farář jí svěřil i přístup k penězům, Tereza ho přiměje pronajmout polnosti), ale i faráře samotného. Začne kontrolovat a regulovat, kdo k němu má a nemá přístup, a farář se tomu podvolí.

Tereza si velice zakládá na tom, aby byla oslovoována „paní“, a nikoli „Terezo“, jak tomu bývalo dříve, a kvůli tomu začne být nepříjemná i ke kaplanu Trnkovi, který nakonec požádá o přeložení: „Byl to hodný kněz, ale hospodyně ho vykousala, říkali osadníci [...]“¹⁴ Ani nový kaplan Beneš na dubecké faře dlouho nevydrží, opět z Tereziny viny. Ta se jej pokusí svést a i on požádá o přeložení. Třetí kaplan, Hrubý, sice zůstává na faře až do Plachého předčasné smrti, ale ten zase není rozhodně ztělesněním kněžské dokonalosti. Do Dubce je poslán kvůli předchozím kázeňským prohřeškům, které se ale projeví i v nové farnosti – rád pije a chodí do hostince. Farář Plachý umírá na mrtvici právě ve chvíli, kdy se kaplan vrací pozdě v noci z hostince. Po Plachého smrti se Tereza stěhuje do města, a kromě zmínky o tom, kolik si za služby stačila našetřit, zmiňuje Baar lakonicky i to, že jediným truchlícím po faráři byl jeho pes.

Stavěl

Próza *Stavěl*, Baarem pojmenovaná jako „román z farských historek“, pojednává o snaze petrovického faráře Jana Jankovce postavit novou farní budovu. Próza je pozoruhodná z několika hledisek: jedná se o příběh o osamělém faráři (nemá kaplana), kterému v jeho snažení ostatní vesničané vůbec nepomáhají. Velmi zajímavý je i Baarův popis všech různých administrativních, či spíše byrokratických překážek na patronátě, zdůrazněno je i to, že hrabě, majitel panství, mluví jen lámanou češtinou a na panství jezdí jen kvůli honům. Spojení „trůnu a oltáře“, kterým se katolická církev v habsburské monarchii v 19. století často charakterizuje, v případě faráře Jankovce absolutně neplatí. Stejně potíže na něj čekají i na místodržitelství.

Nejvíce zarážející je ale ta skutečnost, že když se Jankovec setká na pouti s kanovníkem z města, nedostane se mu pro stavbu fary žádné podpory; naopak, Jankovcova bezvýhodná situace se stane předmětem kanovníkových posměšků a žertů. V románu *Stavěl* (Jankovcova přezdívka,

14 Baar, J. Š.: *Farská panička*, Brno, Rozrazil – moravské nakladatelství 1990, s. 45.

kteřou mu dal kanovník)¹⁵ tedy najdeme doklad velmi špatného vztahu mezi kněžími: kanovníkovi je zcela cizí bratrské společenství kněží; Jankovce vnímá jen jako pro něj zábavný případ. Dodejme, že stavbu nové fary nakonec prosadí jiný zástupce institucionální církve, sám biskup, se kterým se Jankovec setká.

Žolinka

Zatímco v předchozích Baarových prózách jsme se setkávali s kněžími, kteří se na okraj vesnického společenství dostávají kvůli nepochopení svých názorů ze strany většiny (*Páter Kodýdek*), kvůli klepům (*Oběť zákona*), kvůli hamižnosti laiků (*Farská panička*) nebo kvůli materiálním problémům a neochotě institucí (*Stavěl*), v povídce *Žolinka* se její protagonista, farář Zbořil, na okraj společnosti dostane vlastní vinou.

Páter Zbořil prodělá lehčí mrtvici, která mu zanechá podlomené zdraví a pocit letargie. Za této situace přilne emočně ke svému psu, Žolince. Postupně si přestane vážit všech svých spolupracovníků, přátel a sousedů – má pocit, že chtějí ublížit jeho psu. Uzavře se do sebe, zneprátelel se i se svým kaplanem a nakonec v poslední vůli učiní svým dědicem Žolinku. Téma soužití a vztahu člověka a psa zde dostává až patologický rozměr: vztah k Žolince se stane důležitějším než vztahy k sousedům, ostatním kněžím i k bohu.

V povídce chybí zmínky o tom, že by se Zbořil niterně modlil, kvůli Žolince se i odmítne přátelsky políbit s vikářem (tedy nadřazeným). Když Zbořil zemře (a pošle i Žolinka), vikář zpochybní farářovu závěť, Zbořila prohlásí soudní lékař za psychopata a jeho majetek dostanou chudí (kterým Zbořil za života přestal dávat almužnu) a kostel.

Z hlediska tématu postavy kněze v literatuře je tato povídka velmi významná tím, že se v ní objevuje kněz, trpící (objektivně) psychickou nemocí. S tím se u Raise ani Klostermanna nesetkáváme. Baar povídkou *Žolinka* dokazuje, že ani kněží nejsou imunní vůči psychickým problémům, ukazuje jejich slabosti v realistické, až naturalistické formě. Duchovní tedy Baar nepopisuje jako nedotknutelnou skupinu, které se nemůže stát nic zlého, neuchyluje se zde k idealizaci, ale ani takové duchovní nesoudí, zachovává realistický nadhled.

15 Baar, J. Š.: *Stavěl*, Praha, Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské 1929, s. 120.

8. NEGATIVNÍ OBRAZ KNĚŽÍ NA VENKOVĚ

Pokud jde o literární díla, která zobrazují kněze působící na venkově negativně, můžeme je rozdělit do dvou základních tematických skupin. Tou první jsou prózy, ve kterých se objevují postavy kněží nežijících podle kněžských zásad; druhou jsou literární díla zachycující období rekatolizace a působení zejména jezuitských (ale i jiných řádových) misionářů na českém venkově a jejich konflikty s místními nekatolickými obyvateli. O vztahu mezi kněžími a věřícími ve městech bude pojednáno krátce zvlášť v následující kapitole. Věnujme se nyní první skupině literárních děl.

Život podle kněžských zásad byl v literatuře častým námětem již od středověku, můžeme připomenout například některá literární díla z doby Karla IV. satirizující život kléru a zejména řeholníků a potom četná díla z doby husitské, vyznačující se až miliantním sarkasmem. Tato díla jsou ale většinou zasazena do městského prostředí. Ve světové literatuře můžeme zmínit román Selmy Lagerlöfové *Gösta Berling* o zběhlém kazateli, oceněný Nobelovou cenou za literaturu, jako jedno z mála děl vyznamenaných touto cenou a současně zachycujících osudy duchovního.

V české literatuře nalezneme zejména tři rysy kněží, které nejsou v souladu když ne s ideálem, tak alespoň s obrazem dobrého kněze, a to duchovní a duševní omezenost, chamtivost a konečně, porušování celibátu. V díle Aloise a Viléma Mrštíkových *Rok na vsi* se objevuje postava kněze, které jsou vytýkány poslední dva nedostatky. Jeho chamtivost je zmíněna v kapitole, kdy v Habrůvce zasedá obecní rada a projednává se záležitost týkající se kostelního hospodáře,¹⁶ a porušení celibátu (které v jeho případě ale asi nenastalo) mu o masopustu předhazují někteří obyvatelé v posměšné písni. V případě postavy tohoto faráře je ovšem současně nutno zmínit, že se u něj rozhodně nedá mluvit o duševní omezenosti. V kapitole o místní „femme fatale“ Vrbčeně prokazuje naopak tento duchovní dostatek rozvahy a její žádost o vstup do františkánského bratrstva nakonec schvaluje a chová se k ní mírně (Mrštík et al.: 269).

O kněžích, kterým by se naopak omezenost rozhodně vytknout dala, píše Jaroslav Kadlec ve své knize *Přehled českých církevních dějin* (Kadlec: 179). Kadlec rovněž jednu kapitolu druhého dílu této knihy věnuje právě obrazu kněze v české literatuře a porovnává jej s pohledem církevněhistorickým, což z jeho knihy činí významný zdroj informací (Kadlec: 187–192).

Pokud jde o vztah nekatolíků a katolických misionářů v době pobělohorské rekatolizace, který je rovněž častým tématem české literatury (i ve dvacátém století), je jako zásadní dílo české literatury, které ho popisuje, obecně vnímáno *Temno* Aloise Jiráska. Ač tento román vyšel v roce 1915, svým konceptem i literárním stylem autora bývá zařazován ještě do literatury 19. století, například v rámci koncepce takzvaného „dlouhého 19. století“. *Temno*, a zejména osobnost pátera

16 Mrštík, A. a V. Mrštík.: *Rok na vsi II*, Praha, SNKLU 1964, s. 180.

Koniáš, bylo analyzováno mnohokrát různými literárními vědci (v nedávné době např. Jaroslavem Somešem, v článku „Čím září Jiráskovo Temno“). Stejně tak důležitá může pro pohled na toto literární dílo být analýza jiných duchovních, kteří se v něm objevují, a to jiných misionářů, např. Firmuse a Suka), kteří jsou rovněž významnými protagonisty románu.

9. KNĚZ VE MĚSTĚ – JEHO PŘÍTOMNOST A NEPŘÍTOMNOST JAKO OBRAZ PŘÍTOMNOSTI A NEPŘÍTOMNOSTI DUCHOVNÍHO ŽIVOTA

Kontrast mezi vesnickou a městskou společností 19. století může být dobře ilustrován i tím, jak jsou kněží zobrazováni v prózách, které se odehrávají v městském prostředí.

V deváté kapitole románu *U snědeného krámu* Ignáta Herrmanna se popisují přípravy mladých snoubenců Martina Žemly a jeho budoucí ženy Pavlíny na svatbu například těmito obraty: „paní Šustrová vyběhala ohlášky“ a „Žemla se ubíral na katechismus do fary“.¹⁷ Styl těchto vět evokuje představu, že veškerá duchovní příprava na svatbu (kterou by ohlášky a katechismus měly symbolizovat) je redukována a přetvořena na úřední úkon, který je nutno zařídit, vyběhat a kněz na faře je tedy pouze jakýmsi úředníkem. Katechismus je navíc záležitost jednorázová (stihne se během jednoho odpoledne), takže se o hlubší duchovní reflexi postav nedá příliš hovořit.

Delší a zajímavější popis „duchovního života“ nalezneme v následující, desáté kapitole, která je věnována svatbě Martina Žemly s Pavlínou Šustrovou. Popsána je například těmito větami: „obřad netrval dlouho, duchovní spěchal, v půlhodince odbyto vše a průvod svatebčanů pílil zas k vozům...“ (Herrmann 1971: 237). Poznamenejme hned na začátek, že kněze neznáme jménem (v kontrastu například k Raisovu *Západu*, kde takřka všechny kněze jménem známe), což vyvolává nejen dojem městské anonymity, ale i absence bližšího vztahu mezi duchovním a (jeho) farníky.

Použití slova „spěchal“ v souvislosti s popisem svatebního obřadu je příznačné, protože spěch se svátostí, kterou manželství je, odkazuje nejen k faktu, že tomu, co mělo být duchovním vrcholem dne, je věnováno pramálo času, ale také k duchovní povrchnosti jak věřících, tak i kněze. Jazyk použitý v těchto větách (odbyto, pílil) je toho dokladem.

Interpretace této pasáže může být dvojí. První, spíše psychologická, odkazuje k duchovní vyprázdněnosti postav (o které již byla zmínka); druhá, spíše sociologická, naznačuje postupující sekularizaci druhé poloviny 19. století a nepřítomnost duchovna v moderním městě.

V celé čtrnáctistránkové kapitole popisující Žemlovu svatbu je obřadu v kostele věnován pouze jeden odstavec.

K Herrmannovu románu *U snědeného krámu* dodejme, že zde celkově není věnován duchovnímu rozměru života postav žádný prostor. Důvodem je to, že žádný duchovní život nemají. Pro kněze zde tudíž ani není místo a jeho nepřítomnost je zákonitá. Jediná postava, která o vztahu k víře hovoří, je kupec Rorejs, který chce, aby Žemla (v té době jeho učedník) chodil každou neděli do kostela (Herrmann 1971: 33). Svým životem ale Rorejs představuje spíše antipod křesťanského života než jeho ideál.

¹⁷ Herrmann, I.: *U snědeného krámu*, Praha, Práce 1971, s. 228.

Dalším příkladem přítomnosti (a nepřítomnosti) kněze je román *Za štěstím* od Karla Klostermanna. Ten se z velké části odehrává ve Vídni, mezi Čechy, kteří tam odešli za prací, a přináší do popisu setkání věřícího s knězem kromě aspektu duchovního ještě aspekt jazykový.

Ve čtrnácté kapitole se objevuje scéna, ve které umírá ve vídeňské nemocnici Čech Košata. Už samotné prostředí městské nemocnice vytváří pozorovatelný kontrast s vesnickým prostředím, ve kterém lidé umírali povětšinou doma, v okruhu svých blízkých (jako u Raise nebo Mrštíka). Po návštěvě lékaře přistoupí k lůžku umírajícího ošetřovatelka a nabídne Košatovi, že mu pošle pro kněze. Ten souhlasí a dodává: „Jenom aby ten velebníček uměl česky, aby mě potěšil...“¹⁸

Klostermann kněze popisuje takto: „Přišel kněz, mladý ještě, bledé tváře, hlubokých, černých očí, plných lásky, plných slitování – co však mluvil, naráželo trochu na češtinu, české to však nebylo“ (Klostermann 1906: 356). Košata se mu vyzpovídá, ale nerozumí slovům, kterými se jej duchovní snaží potěšit. Když poté kněz odejde, Košatovi je „jako by Bůh sám mu nebyl rozuměl, a on boží vůli“ (Klostermann 1906: 356). Sestra mu poté na jeho dotaz, proč mu neposlali českého kněze, „dosti nakvašeně“ odpoví: „Poslali jsme vám kněze, jakého tu máme... [...]; však Pánbůh rozumí. [...] Nevídáno!“ (Klostermann 1906: 356).

Tento obraz jasně ilustruje prostředí moderního města, Vídně, z duchovní stránky. Kněze zde opět neznáme jménem, ale dokonce to není ani Čech. Ze striktně dogmatického pohledu na tom sice nezáleží (církve je založena na svátostech, a ne na jazyce), rozhršení je platné, ať je udílí kterýkoli kněz, ale setkání umírajícího Košaty s pro něj cizím knězem, kterému navíc nerozumí, podtrhuje odtržení nejen jeho, Čecha, od jeho rodného jazyka – umírá v cizím městě, jeho ošetřující lékař mluví německy a kněz pravděpodobně polsky, ale znamená i určitý doklad odtrženosti moderního města od tradičního prožívání víry. Věřící (zde reprezentován Košatou) se setkává s knězem, kterého nikdy předtím neviděl, nerozumí, co mu kněz říká, a po duchovním rozhovoru má pocit, že nebylo rozuměno ani jemu.

Klostermann zde prezentuje nejen obraz vztahu věřícího a kněze v moderním městě, ale i určitou atmosféru ztracenosti jednotlivce v takovémto prostředí, které je pro něj nesrozumitelné, vzdálené od jeho vlastní kultury a není s to přinést mu duchovní posilu.

18 Klostermann, K.: *Za štěstím*, Praha, Jos. R. Vilímek 1906, s. 356.

9.1. Městský život jako důvod selhání volby kněžského povolání – povídka *Z dobrého srdce* Karla Klostermanna

Podobně jako v románu *Babička* Boženy Němcové se postava mladého muže, který se měl stát knězem, ale nestal se jím, objevuje i v Klostermannově povídce *Z dobrého srdce*. Touto postavou je syn Josefa Lamače, který je na začátku povídky charakterizován vypravěčem takto: „odbyv oktávu vstoupil bez průkazu 'zralosti' do biskupského semináře v Budějovicích. [...] Ale on, jak jsme zvěděli, učinil tento krok s lehkým srdcem, prohlásiv, že stav kněžský neznamená ještě odříkání se všech radostí, toliko čtyři roky semináře jsou prý málo příjemné, ale nějak už si člověk pomůže, aby se přes tu dobu přehoupl.“¹⁹ Dále následuje charakteristika jeho fyzického vzhledu: „vypravuje o něm, že jej vídá o prázdninách nebo o svátcích, je prý fešák taky v duchovním svém rouše a o nic méně veselý než býval [...] žil [...] jako velký pán a utrácel mnoho peněz“ (Klostermann 1941: 7).

Na rozdíl od Jiřího v *Babičce* se mladý Lamač vůbec nezdá být vhodným pro kněžské povolání a vystupuje navenek spíše tak, jako by se knězem stát nechtěl, respektive se nechová v souladu s představou o tom, jak by se měl typický kněz chovat. Dodejme, že o vnitřním postoji ke kněžství u Jiřího se Němcová nezmiňuje a jeho kněžská studia nejsou v knize zachycena.

Z úst druhé hlavní postavy Klostermannovy povídky, Lamačova spolužáka Pavla Střeleckého, se dozvídáme, jaká byla motivace toho, že Lamač vstoupil do semináře: „neví, za jakým povoláním půjde; matka že si přeje, aby šel na kněze, ale on že k tomu nemá chuti“ (Klostermann 1941: 8). Tato věta odhaluje jeden z možných důvodů, proč někteří mladí muži vstupovali do kněžského semináře: přání rodičů. Konflikt mezi rodičovskou představou o kněžské dráze svého syna a osobním nezájmem (často spojeným s pochybnostmi o víře jako takové) je také jedním z témat nejen v české literatuře a nejen v 19. století.

Pavel Střelecký se s Lamačem opět setkává ve Vídni, a je to pro něj setkání překvapivé: „'Však ses nenadál, že mě tu uvidíš, vid?' zasmál se na mne – 'Věru nenadál. A jak že tě pustili ze semináře? V tenhle čas? A v civilu jsi, ani zdaleka nevypadáš jako theolog... [...]'“ (Klostermann 1941: 11). Lamač mu svůj příchod vysvětluje: „Ano brachu, vylítl jsem, a to navždy! [...] Zkrátka, vylili mě z theologie, a to pro jednu fortelnou pannu, jak zpívá písnička.“ [...] Mluvil s cynismem, který se mne nemile dotkl“ (Klostermann 1941: 12).

Klostermann dále popisuje incident Lamače s dívkou – kuchařkou, který byl příčinou jeho odchodu ze semináře. Lamač uzavírá hodnocení svého pobytu v semináři slovy: „Nu už se stalo –

19 Klostermann, K.: *Z dobrého srdce*, Praha, Jos. R. Vilímek 1941, s. 7.

kdoví, k čemu to nebude dobré. Vidím aspoň, že by ze mne sotva byl řádný kněz“ (Klostermann 1941: 15). Lamač tedy alespoň přiznává sám sobě, že by dobrým knězem pravděpodobně nebyl.

Další Lamačův osud je spojen s tím, že se dostal do problémů kvůli podvodu s maturitou a do těchto problémů dostal i svého přítele Střeleckého, který za něj složil maturitu v Uhrách (z dobrého srdce). Nakonec Lamač vstoupil do armády a zemřel nebo zmizel v bitvě u Hradce Králové.

V této Klostermannově povídce se kněžské povolání jeví pro Lamače jako východisko – pro možnost vzdělání a materiálního zajištění. Vnitřní duchovní motivace zde zcela chybí. Pokud bychom Klostermannovu povídku *Z dobrého srdce* měli srovnat s *Babičkou* Boženy Němcové, můžeme říci, že Lamač, na rozdíl od Jiřího, zde představuje určitý typ zbytečného člověka (jako postavy z děl Lermontova a Turgeněva), a to včetně bohoslovecké etapy svého života.

9.2. Příklad postavy duchovního v humoristické povídce Ignáta Herrmanna

Spíše jako kuriozitu můžeme uvést dvě postavy duchovních z prózy Ignáta Herrmanna *Ženitba bratří Adamů*. Ta sice vyšla až ve dvacátém století, ale může posloužit jako zajímavý kontrast k románu *U snědeného krámu*. Neodehrává se totiž ani na české vesnici, ani ve městě, ale v Americe, v Texasu mezi českými přistěhovalci.

První duchovní se v ději objevuje na lodi do Ameriky, kam pluje z Evropy Jan Škvarek. Jeho ženě se během cesty narodí dvojčata, ale když je chce nechat pokřtít, dozví se od kapitána, že na lodi je pouze jeden duchovní: černošský kazatel neznámo jaké církve.²⁰ Ten se poté, co Škvarkovy syny (oba jménem Adam) pokřtí, v ději již neobjeví. Anonymita kněze zde dostupuje až komického vrcholu, nevíme ani, jaké církve je členem.

Druhým knězem je otec Jonatan, který působí v Americe. Popisován je jako „vysoký, letitý muž v dlouhé klerice, až po bradu upatý, z jejíhož límce vyčníval jen kraj tuhého bílého kolárku“ (Herrmann 1930: 75). Bratři Adamové za ním přicházejí, aby jim poradil ne s duchovními starostmi, ale aby je v podstatě seznámil se ženami, také dvojčaty, které si oni chtějí vzít. Následující situace je opět kuriózní, ovšem obráceně. Tento kněz sice vyhlíží jako „typický důstojný pán,“ ovšem jeho věřící po něm nechtějí duchovní úkon, ale vyřešení netypického problému, kdy každý omylem strávil svatební noc s novomanželkou svého bratra.

V Herrmannových prózách tak najdeme situace, ve kterých se postavy o svůj duchovní život nestarají vůbec (a s kněžími nejsou v kontaktu), tak situace obrácené, kdy věřící chtějí po knězi, aby jim pomohl řešit záležitosti zcela neduchovní.

²⁰ Herrmann, I.: *Ženitba bratří Adamů*, in *Sebrané spisy Ignáta Herrmanna*, díl XXXV., Praha, F. Topič 1930, s. 22.

10. ZÁVĚR

V české literatuře 19. století nalezneme množství literárních děl, ve kterých se objevuje postava kněze. Většina z těchto děl je prozaických a vznikla ve druhé polovině 19. století. Dominantní jsou, stejně jako v celé tehdejší společnosti, postavy římskokatolických duchovních. Literární díla, ve kterých postava kněze je současně jednou z hlavních postav knihy, jsou zasazena převážně do venkovského prostředí. Souvisí to s užšími vazbami věřících na svého faráře a s jeho pevnou sociální rolí v rámci venkovské společnosti.

V této práci jsme se zabývali především postavami kněží ve dvou románech Karla Václava Raisa, v románech *Západ a Zapadlí vlastenci*, a v prózách Jindřicha Šimona Baara. Raisův román *Západ* bychom mohli označit za přední ukázkou českého prozaického díla 19. století pojednávajícího o duchovním, neboť nejen jeho hlavním protagonistou je kněz, ale i množství postav vedlejších je kněžími. Baar své postavy kněží představuje v celé škále rozmanitých příběhů, v jejichž dějových liniích nabízí detailní pohledy na obecně lidské vlastnosti, často takové, které se jejich nositel snaží před veřejností skrývat nebo na které sám není příliš hrdý.

Venkovskou společností v době ekonomických změn se zabývá Karel Klostermann v románech *V ráji šumavském* a *Kam spějí děti*. Pro tyto romány, zasazené do prostředí Šumavy, tedy do územně českého, ale jazykově převážně německého pohraničí, je charakteristická anonymita kněze a věřících a oproti románům Raisovým, odehrávajícím se v českém vnitrozemí, je kontakt kněze s věřícími omezen na svátostné úkony a psychologii postav duchovních není věnován hlubší prostor.

V rámci moravského kulturního prostředí pojednává o knězi románová kronika *Rok na vsi* Aloise a Viléma Mrštíkových. Jak Rais a Baar, tak bratři Mrštíkové se ve svých dílech soustředili především na reflexi soužití kněze se svými farníky v rámci tradiční venkovské společnosti.

Negativní rysy, které se u postav duchovních v české literatuře 19. století objevují, jsou především touha po majetku a materiálním zajištění (v Klostermannově románu *V ráji šumavském* a v povídce *Z dobrého srdce*) a fanatismus ve vztahu k nekatolíkům (román Aloise Jirásky *Temno*).

Pro postavy kněží pohybující se v městském prostředí je charakteristická jejich anonymita. V románu Ignáta Herrmanna *U snědeného krámu* a v Klostermannově románu *Za štěstím* neznáme žádné kněžské postavy jménem a v celkovém ději těchto próz vystupují jen jako velmi okrajové, až postradatelné postavy. Posun postavy venkovského kněze k postavě kněze městského a posun venkovského člověka k člověku městskému jsou v rámci pohybu společnosti 19. století paralelně probíhajícími procesy.

Pro postavu kněze v české literatuře je charakteristické, že s věřícími komunikuje zejména prostřednictvím svého úřadu; kněz vstupuje do kontaktu s ostatními postavami především při bohoslužbě a při udílení svátostí. Ty prózy, které rozpracovávají psychologii postav kněží hlouběji, jsou pak zasazeny do venkovského prostředí, které ve svém tradičním uspořádání nabízí více možností a užší kontakt kněze s farníky.

Příznačné ale může být i to, že se psychofyzická osobnost kněze „ztrácí“ za svou funkcí i tam, kde se postava kněze v literárním díle pozitivně setkává s hluboce věřícími lidmi, kteří jej prostě a bez výhrad přijímají jako zástupce Boha na zemi. Stejně tak se ale fyzická osoba kněze jakoby „ztrácí“ tam, kde se setkává s depersonifikovanou církevní administrativou, jak ukazuje J. Š. Baar.

Přístup autorů k postavám kněží a prezentace toho, jak jsou kněží vnímáni svými farníky, nepotvrzuje, že by kněží v 19. století byli věřícími na venkově primárně vnímáni jako zástupci prohabsburské katolické církve. Konflikty s církevní hierarchií zažívají spíše kněží samotní. Primární postoje věřících na venkově ke kněžím nebyly společensky odsuzující, naopak byly poměrně pragmatické: jednak pro liturgickou funkci kněží, jednak pro případnou materiální pomoc, kterou jim jejich kněz mohl poskytnout. V krajních případech docházelo i k tomu, že kněz byl farníkům až lhostejný, jak to prezentuje Klostermann.

Kněz je v české literatuře 19. století vnímán a obvykle i představován jako postava s převažujícími pozitivními rysy. Její pozitivum spočívá zejména v personifikaci potřeby víry jako psychického a duchovního atributu, bez jehož přítomnosti se neukotvený člověk ztrácí ve víru společenských změn. Zároveň je postava kněze určitým hodnotovým arbitrem, ke kterému se ostatní členové venkovského společenství vztahují, který ostatní svou odlišností – výše zmíněnou formální důležitostí a specifičností svého postavení – vede jak k sebereflexi ohledně věcí pozemských, jako jsou zejména vztahy k ostatním lidem a k majetku, tak k reflexi věcí, které je přesahují, k životu i smrti.

11. *Prameny:*

- BAAR, Jindřich Šimon: *Farská panička*. Brno, Rozrazil – Moravské nakladatelství, 1990.
- BAAR, Jindřich Šimon: *Páter Kodýdek a jiné povídky*. Praha, Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1926.
- BAAR, Jindřich Šimon: *Stavěl*. Praha, Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1929.
- BAAR, Jindřich Šimon: *Žolinka. Kanovník*. Praha, Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1928.
- HERRMANN, Ignát: *U snědeného krámu*. Praha, Práce, 1971.
- HERRMANN, Ignát: *Ženitba bratří Adamů*, in *Sebrané spisy Ignáta Herrmanna*, díl XXXV. Praha, F. Topič, 1930.
- KLOSTERMANN, Karel: *Kam spějí děti*. Praha, Jos. R. Vilímek, 1921.
- KLOSTERMANN, Karel: *V ráji šumavském*. Praha, Jos. R. Vilímek, 1941.
- KLOSTERMANN, Karel: *Za štěstím*. Praha, Jos. R. Vilímek, 1906.
- KLOSTERMANN, Karel: *Z dobrého srdce*. Praha, Jos. R. Vilímek, 1941.
- MRŠTÍK, Alois a Vilém MRŠTÍK: *Rok na vsi*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1964.
- NĚMCOVÁ, Božena: *Babička*. Praha, L. Mazáč, 1926.
- RAIS, Karel Václav: *Západ*. Praha, Vyšehrad, 1976.
- RAIS, Karel Václav: *Zapadlí vlastenci*. Praha, Vyšehrad, 1970.

12. Odborná literatura:

- GAŽI, Martin: *Katoličtí kněží mezi barokem, osvícenstvím, klasicismem a vlastenectvím*, in Zdeněk R. Nešpor: *Náboženství v 19. století*. Praha, Scriptorium, 2010.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava: *Alois Jirásek*. Praha, Melantrich, 1987.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava: *Česká literatura 19. století. Od Máchy k Březinovi*. Praha: Scientia, 1994.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava: *Český román sklonku 19. století*. Praha, Academia, 1967.
- KADLEC, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha, Zvon, 1991.
- MACURA, Vladimír: *Znamení zrodu a české sny*. Praha, Academia, 2015.
- NEŠPOR, Zdeněk R.: *Náboženství na prahu nové doby*. Ústí nad Labem, Albis international, 2006.
- PUTNA, Martin C.: *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*. Praha, Torst, 1998.
- RAK, Jiří: *Dělníci na vinici Páně nebo na roli národní?*, in Zdeněk Hojda a Roman Prahel: *Bůh a bohové*. Praha, KLP, 2003.
- RYBIČKA, Antonín: *Přední křísitelé národa českého*. Praha, František Šimáček, 1883.
- SOMEŠ, Jaroslav: *Čím září Jiráskovo Temno*, in *Katolický týdeník*, 2015, č. 20, s. 7.